

**AANZETTEN TOT SOCIALE POLITIEK VANUIT DE
MIDDENKLASSE : ENKELE IDEOLOGISCHE ASPEKTEN
VAN DE BRUSSELSE RADIKALE BEWEGING (1830-1848)**

door

Armand GHIJSENS
Licentiaat Geschiedenis V.U.B.

INLEIDING

In de Belgische historiografie van het politieke denken en de partijpolitieke evoluties in de 19de eeuw zijn de Brusselse radicalen zeker geen onbekenden. De politieke stellingnamen en de evolutie van deze groep zijn bekend door de deelstudies die eraan gewijd werden. Vooral de werken van J. Kuypers droegen in sterke mate bij tot de beeldvorming van de radikale groep (1). Het was echter voornamelijk E. Witte die de uitgebreide informatie kritisch verwerkte en verder aanvulde (2). In haar artikel betreffende de Belgische radikale bewe-

(1) J. KUYPERS, *Les égalitaires en Belgique : Buonarroti et ses sociétés secrètes d'après des documents inédits 1824-1836*, Brussel 1960, 154 p., IDEM, "Het vroegsocialisme tot 1850", J. DHONDT, ed., *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, 1960, pp. 93-150; IDEM, *Jakob Kats, agitator*, Brussel, s.d., 247 p.; IDEM, *Jan Pellerin, een vergeten redenaar en anarchist (1817-1877)*, Antwerpen, 1962, 124 p.

(2) E. WITTE, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden, 1830-1848*, Brussel, 1973, 491 - 134 p.; IDEM, "De Belgische radicalen : brugfiguren in de democratische beweging (1830-1847)", *Tijdschrift voor geschiedenis*, 1977, pp. 11-45; IDEM, "Scheuring in het Brusselse liberalisme; de krachtmeting van 9 maart 1847 tussen de doctrinair en de radicalen", *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 1968, pp. 227-250.

ging stelde zij een 'ledenlijst' samen die voor het eerst de groep op een socio-ekonomische basis duidelijk omljnde. Deze studies vormden de basis van ons onderzoek naar de ideologische positie van de Brusselse radikalen.

Uit de lektuur van de vernoemde studies bleek enerzijds dat er een lacune bestond inzake de ideologische positie van de radikalen maar dat anderzijds de radikalen, of personen uit de radikale groep, "opgeëist" worden door verschillende hedendaagse ideologische strekkingen. Zo zag J. Kuypers de radikalen als vroegsocialisten (3) en worden ze door de kristen-demokratie ook beschouwd als voorlopers (4). Daarentegen staat vast dat de radikalen een belangrijke deelgroep uitmaakten van de jonge liberale partijformatie vóór 1848. We zullen trachten deze verwarring te verklaren én te ontrafelen door de ontleding van de ideologische stellingen van de radikalen. Hun opinies op politiek en ekonomisch vlak zijn gekend. Via hun standpunten inzake sociale politiek en de door hen voorgestelde oplossingen inzake maatschappelijke problemen zullen we het wereldbeeld van de radikalen nog te rekonstrueren (5).

1. SITUERING VAN DE RADIKALE BEWEGING

De Brusselse radikalen kaderen in een politieke stroming in Europa, ontstaan na de Franse revolutie. Deze politieke stroming stelde de bestaande liberale staats- en ekonomische structuren in vraag. Met standpunten aangepast aan de specifieke socio-ekonomische omstandigheden, was in de diverse Europese staten een analoge stroming waarneembaar (6). In Frankrijk leefden de Jakobijnse

(3) J. KUYPERS, *Het vroegsocialisme*. Hoewel er elementen zijn die in die richting kunnen wijzen menen wij toch dat de radikalen niet als vroegsocialisten betiteld kunnen worden. Kuypers' bronnen zijn vaak onbekend en onvindbaar.

(4) R. RESZOHAZY, *Origines et formation du catholicisme social en Belgique 1842-1909*, Leuven, 1958, p. 9-10, onderscheidde de sociaal-demokraten en de vroeg-socialisten op basis van twee variabelen : religieuze inspiratie van hun geschriften en invloed van het liberaal katholicisme. Naar onze mening volstaat dit niet om een ideologische positie te bepalen. H. HEYMAN, "Een sociale voorloper. A.E. Ducpétiaux en zijn tijd", *Gids op maatschappelijk gebied*, 1955, pp. 813-851 en E. RUBBENS, *Edouard Ducpétiaux, 1804-1868*, Leuven, 2 dln., 1922 en 1934, 288 + 218 p.

(5) Tot onze voornaamste bronnen behoorden de talloze brochures van de radikalen die verder nog vermeld zullen worden en de radicale kranten *Le Courrier des Pays-Bas*, later *Le Courrier Belge*, 1830-1836, *Le Patriote Belge* 1840-1844 en *Le Débat Social* 1844-1848 die systematisch werden doorgenomen.

(6) Een degelijk overzicht van de radicale stroming in de Europese staten bij M.J.F. ROBIJNS, *Radicalen in Nederland, 1840-1850*, Leiden, 1967, 368 p.

idealen na de revolutie door in het Babouvisme, een egalitaristische stroming, en konden nieuwe denkers als Saint-Simon en Charles Fourier ingang vinden bij de intellectuelen en leden van de middenklasse, maar was Louis Blanc de denker met de meest direkte invloed op de arbeidersklasse (7).

In Engeland dat reeds sterker geïndustrialiseerd was, ontstond in de eerste helft van de 19de eeuw zowel een "middle-class" als een "working-class radicalism". De eerste groep, sterk beïnvloed door de utilitaristische denkbeelden van Bentham en Mill, streefde via samenwerking met de Whigs naar een uitbreiding van het stemrecht; de "working-class radicals" trachtten de misnoegdheid van de industrie-arbeiders te kanaliseren in een nostalgische beweging die streefde naar de terugkeer naar het "merry England" van kleine boeren (8). Tevens ontstonden in Engeland de eerste vakbewegingen op interprofessionele basis en werd in 1840 de eerste arbeiderspartij, de National Chartist Association opgericht (9). De utopist Robert Owen kende er enig succes doch oefende geen invloed van blijvende aard uit op de democratische beweging (10). In Nederland ontstond de oppositie tegen de liberale staat in de schoot van de liberale partij en was er eveneens slechts enig succes bij de intellectuelen waar te nemen (11).

Het belang van deze oppositiebewegingen dient vooral gezien te worden in het feit dat zij een nieuwe kijk introduceerden inzake politiek en economie, niet alleen bij de middenklasse maar eveneens bij de arbeidersklasse die via deze democraten in contact werd gebracht met het denken over politieke en economische vraagstukken. Op een moment dat de eerste deficiënties van de liberale economische opvattingen aan de oppervlakte kwamen, was deze groep democraten niet langer enkel geïnteresseerd in de productie van gebruiksgoederen zoals de generatie van Adam Smith, maar steeds meer in de rechtvaardig-

(7) De Franse utopische socialistten werden reeds uitvoerig bestudeerd, zie o.m. A.G. GARONNE, *Philippe Buonarroti et les révolutionnaires du XIXe siècle (1828-1837)*, Parijs, 1975, 397 p.; P. LOUIS, *Histoire du socialisme en France de la révolution à nos jours 1789-1936*, Parijs, 1936, 438 p.; G.M. BRAVO, *Les socialistes d'avant Marx*, Parijs, 1979, 3 dln.; J. PLAMENATZ, *Man and society. A critical examination of some important social and political theories from Machiavelli to Marx*, Oxford, 1971, 462 p.

(8) M.J.F. ROBLJNS, *op.cit.*, p. 28.

(9) L. MICHELSEN, *Geschiedenis van de Europese arbeidersbeweging*, Gent, 1976, dl. 1, p. 17.

(10) Een overzicht van het ontstaan van de Engelse radicale beweging: E.P. THOMPSON, *The making of the English working class*, Londen, 1968, 956 p.

(11) M.J.F. ROBLJNS, *op.cit.*, geeft zowel een analyse van de historische evolutie van de Nederlandse radicalen als van hun ideologie.

dige verdeling van deze goederen over de gehele bevolking (12). De radikale groep in België vertoonde zowel parallellen met de radicalen in de andere Europese landen als eigen specifieke kenmerken.

1.a. De Brusselse radikale kerngroep

In België was de radikale beweging geografisch voornamelijk geconcentreerd in Brussel. De historische en politieke evolutie van deze radikale groep is gekend (13). De Belgische revolutie van 1830, gemeenschappelijke persactiviteiten en een socio-ekonomische basis in de middenklasse zorgden voor permanente politieke contacten die bij krisismomenten van de Belgische staat uitmondde in de oprichting van politieke actiegroepen. Reeds voor de revolutie was duidelijk dat de radicalen niet beschouwd konden worden als een eensgezind geheel. De oproep tot het unionisme die grotendeels een emanatie was van de radikale groep, leidde wel tot een praktisch samenwerkingsverband tussen de radicalen maar niet tot een doktrinaire eenheid: De Potter, Jottrand, Lesbroussart en Ducpétiaux, allen redakteurs van de *Courrier des Pays-Bas*, trachtten via het unionisme de strijd tegen Willem I te organiseren daar waar Adolphe Bartels, redakteur van de *Catholique des Pays-Bas* het unionisme beschouwde als een strategie om de kerkelijke invloed op het maatschappelijke leven te versterken. Toch werkten zij tijdens de revolutie samen in de Réunion Centrale die fungeerde als een echt partijapparaat en die overging tot de vorming van een Voorlopig Bewind (14). Niet alleen de onderlinge contacten waren tijdens de septemberdagen 1830 van belang voor de groepsvorming. Ook, en in belangrijke mate, de contacten met Rogier, d'Hoogvorst en Van de Weyer, latere leden van het Voorlopig Bewind, vormen een verklarend element in de radikale

(12) E.J. HOBSBAWM, *De revoluties*, Amsterdam, 1963, p. 234.

(13) E. WITTE, *Politieke machtsstrijd* en IDEM, "De Belgische radicalen...", bieden de onderzoeker een duidelijke weergave en analyse van de radicalen in de Belgische politiek.

(14) Het sociaal-katholicisme en de invloed van Lamennais: K. JUERGENSEN, *Lamennais und die Gestaltung des Belgischen Staates. Der liberale Katholizismus in der Verfassungsbewegung des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1963, XV-434 p.; H. HAAG, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique (1789-1839)*, Leuven, 1950, 300 p. De rol van de Réunion Centrale tijdens de Belgische revolutie bij R. DEMOULIN en H. VAN WERVEKE, "De omwenteling", *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 9, Bussum, 1980, pp. 289-332.

groepsvorming. Na de revolutie werd het vlug duidelijk dat de werkelijke machthebbers de radikalen op een zijspoor rangeerden. Als leden van de middenklasse werden zij niet bekwaam geacht ook daadwerkelijk aan de machtsuitoefening deel te nemen. Met niet aflatende ijver bleven de radikalen tot 1848 trachten hun oorspronkelijke idealen via de oprichting van 'partijen' tijdens de krisismomenten van het politiek bestel te verwezenlijken.

Deze bepaling van de radikale groep als ontgoochelde leden van de middenklasse vormt de vertrekbasis voor de benadering van de ideologische standpunten van de radikalen. Zowel socio-economisch (15) als op reëel politiek vlak viel de radikale beweging in de ruimte die er bestond tussen de burgerij, de machthebbers en de quasi rechteloze, uitgebuite arbeidersklasse.

1.b. De belangrijkste 'ideologen' van de radikale groep

Binnen de radikale kerngroep in Brussel kwamen duidelijk enkele figuren naar voren die aanzien kunnen worden als de woordvoerders, de ideologen, van de groep. Op politiek vlak behoorden L. De Potter en L. Jottrand daar zeker toe. De Potter, hevig voorstander van de republikeinse staatsvorm, lid van het Voorlopig Bewind, was na de keuze voor de monarchie door het Nationaal Congres in 1831 diep ontgoocheld en trok zich terug uit de actieve politiek. Wel onderhield hij blijvende contacten met de overige radikalen (16). Ook Lucien Jottrand was een fervent republikein. Zijn bijdragen aan de ideologische stellingen van de radikalen waren vooral politiek. Hij bewonderde en propageerde de democratie en de instellingen van de Verenigde Staten en nam op economisch vlak eerder gematigde, liberale standpunten in. Zijn activiteiten in de pers, vooral als hoofdredacteur van de *Courrier Belge*, vormden een belangrijk element in de radikale groepsvorming (17). Ook de gebroeders Felix en Alexandre

(15) E. WITTE, "De Belgische radicalen", pp. 41-45 : rekapitulatieve, nominatieve lijst van de Belgische radicalen geeft naast de biografische gegevens eveneens de maatschappelijke positie van de radicalen weer.

(16) M. BOLOGNE, *Louis De Potter. Histoire d'un banni de l'histoire*, Luik, 1954. De briefwisseling van De Potter met de overige radicalen werd opgenomen in H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*, Leuven-Parijs, 1963, 3 dln., 1310 p.

(17) H. STRIJPENS, *Lucien Jottrand, 1804-1877. Republikein, flamingant en strijder voor de federale staten van Europa*, Gent, 1980, onuitgegeven doctoraal proefschrift, 4 vol. tracht Jottrand te omschrijven als een spilfiguur binnen een Europese republikeinse beweging en overschat o.i. de draagkracht van de contacten tussen de Europese republikeinen.

Delhasse waren erg actief in de radikale pers. Als redakteurs van *Le Radical*, *Le Patriote Belge* en *Le Débat Social* uitten zij zowel op politiek als op economisch vlak belangrijke standpunten (18).

Bij het onderzoek naar de ideologische positie van de radicalen in de sociale politiek duikt steeds de naam van Edouard Ducpétiaux op. Hij kan beschouwd worden als het typevoorbeeld van de radikaal : intellectueel, lid van de middenklasse, door zijn functie verbonden aan de burgerlijke staat. Naast zijn actieve bijdrage tot de vorming van de radikale groep is hij tevens een figuur die nadien door meer dan één ideologische strekking werd opgeëist, hetgeen de beeldvorming over de radicalen meebepaalde. Zijn biograaf E. Rubbens (19) minimaliseerde de politieke activiteiten van Ducpétiaux en legde de nadruk op de elementen uit Ducpétiaux' studies die zijn religieuze achtergrond verraden. De bestaande biografie is dan ook louter ideologisch descriptief. De positie van Ducpétiaux als ambtenaar, hoofdinspekteur van het gevangeniswezen en de liefdadigheidsinstellingen, beperkte zijn stellingnamen tegenover het bestaande systeem. Zo stelde Ducpétiaux in 1832 in zijn studie betreffende de bedelarij dat hij zijn standpunten temperde om binnen de grenzen van de bestaande instellingen en wettelijke bepalingen nieuwe voorstellen uit te werken (20). Zijn positie in de jonge liberale partijformatie, de Alliance, toonde aan dat hij beschouwd werd als spreekbuis van de radicalen in deze partij. In 1845 werd hij immers als eerste radikaal gepolld op de verkiezingslijsten voor de Brusselse gemeenteraad. Binnen de radikale groep werd Ducpétiaux aanzien als een figuur die meerdere standpunten verzoende, voldoende stemmen kon aantrekken én die hun standpunten verdedigde. Deze positie van Ducpétiaux leek ons, samen met de veelvuldige publikaties van zijn hand betreffende sociale problemen, een voldoende reden om zijn centrale positie in deze bijdrage te verrechtvaardigen. Ducpétiaux' studies vielen echter niet alleen op door hun hoeveelheid maar tevens door de nieuwe wetenschappelijke benadering van sociale problemen die zij bevatten. Ducpétiaux was samen met Quetelet nauw betrokken bij de ontwikkeling

(18) Biografische gegevens betreffende de gebroeders Delhasse : *Biographie Nationale*, I, p. 443. De persactiviteiten van deze radicalen bij : A. VERMEERSCH, *De structuur van de Belgische pers 1830-1848*, Leuven-Parijs, 1958, p. 107.

(19) E. RUBBENS, *op.cit.* Rubbens was een katholiek politicus tijdens het interbellum, voorzitter van het A.C.W. van 1927 tot 1934.

(20) E. DUCPETIAUX, *Des moyens de soulager et de prévenir l'indigence et d'éteindre la mendicité. Extrait d'un rapport adressé au ministre de l'intérieur suivi d'un projet de loi pour l'extinction de la mendicité*, Brussel, 1832, 89 p.

van de 'sociale diagnostiek' in België. Ducpétiaux zag, anders dan Quetelet, de sociale statistiek als een middel ter verklaring van maatschappelijke problemen. Uit de statistische reeksen trok hij verbanden en besluiten. Deze methode betekende een breuk met de burgerlijke perceptie van sociale problemen die eerder uit een fragmentarische kennis van de werkelijkheid bestond (21).

Adolphe Bartels vormde ongetwijfeld een tweede spilfiguur binnen de radikale groep. Zijn positie was nochtans zeer omstreken. Meer dan eens kwam hij vanwege zijn standpunten in konflikt met andere leden van de groep. Zo leidde zijn kritiek op de politieke strategie en standpunten van de radikalen in de Alliance in 1845 tot een breuk tussen hem en de overige radikalen. Een hevige polemiek omtrent de waarde van het fourierisme tussen Bartels en Delhasse in de kolommen van de *Débat Social* vormde de officiële verklaring voor de breuk. Bartels stellingname tegen de doctrinaire liberalen, meer bepaald tegen Rogier, zonderde hem af van de radikale kerngroep die vreesde dat de persverslagen en kommentaren van Bartels de samenwerking in de Alliance zouden ondermijnen (22).

Ducpétiaux en Bartels zullen in deze bijdrage centraal staan daar zij op het gebied van sociale politiek duidelijke standpunten innamen die de latere beeldvorming over de radikalen bepaalden. Een bepaling van hun positie binnen de radikale groep als ideologen en boegbeelden duidt het belang aan van hun standpunten voor de gehele radikale beweging.

De standpunten van de radikalen inzake sociale politiek kunnen niet losgekoppeld worden van hun stellingen op economisch en politiek vlak. Om een duidelijke kritiek op de liberale staat te definiëren volstond het niet enkel de gevolgen van de liberale principes aan te vallen, een duidelijke analyse van de oorzaken bleek even noodzakelijk.

(21) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *Op vrije voeten ? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven, 1985, pp. 13-14. Zie ook E. RUBBENS, *op.cit.*, dl. 2, pp. 58-59.

(22) A. BOLAND, *Le procès de la évolution belge : Adolphe Bartels, 1802-1862*, Namen, 1977, 316 p. De discussie betreffende het fourierisme tussen Bartels en Delhasse : *Débat Social*, 16.11.1845, p. 2, k. 2-3, p. 3, k. 1 en M. DU-JACQUIER, *Le Débat Social 1844-1849*, Brussel, onuitgegeven licentieverhandeling U.L.B., 1966.

2. DE RADIKALEN EN DE LIBERALE STAAT

2.a. De Brusselse radikalen en de economie

Een coherente kritiek op het economisch liberalisme distilleren uit de artikels in de radikale pers bleek onmogelijk. Persoonlijke overtuigingen en tijdelijke ingevingen bleken immers overheersend (23). Binnen de radikale beweging was er wel een eensgezindheid vast te stellen over de oorzaken van de deficiënties van het economisch liberalisme : de 'overdreven' zucht naar winsten. Inzake de remedies om deze deficiënties op te lossen verschilden de standpunten betrekkelijk sterk.

De vertrekbasis voor de kritiek op de economische praktijk van het liberalisme was de breuk tussen kapitaal en arbeid, tussen produktie en konsumptie. De vrijheidsprincipes werden niet langer aanvaard als een garantie voor de gelijkheid, zoals dat in de basispostulaten van het liberalisme gesteld werd. In 1838 schreef Delhasse : 'proclamer la liberté de l'industrie dans une société où l'immense majorité des individus n'ont que leur bras pour travailler, et où toutes les richesses sont dans les mains du petit nombre, c'est proclamer que le prolétaire est libre de travailler aux conditions qu'il plaît aux riches de lui imposer ou de mourir de faim...' (24). Ondanks deze analyse van de uitbuiting bleef het geloof van Delhasse in de liberale basisprincipes gehandhaafd; hij wilde binnen de liberale economie en haar principes betere levensomstandigheden voor de arbeiders. Deze gehechtheid aan het liberalisme was een basiskenmerk van de radikalen. In 1844 stelde Ducpétiaux de 'concurrence acharnée' verantwoordelijk voor de erbarmelijke levensomstandigheden van de arbeiders. Toch weigerde hij het liberalisme te verwerpen; hij wenste het enkel te verzachten, de economische vrijheid was '... mal définié; il lui manque l'organisation qui devait lui faire porter ses fruits...' (25).

Ondanks de vaak erg akkurate analyses, ondermeer van de kapitaalsakkumulatie en de aliënatie van de verpauperde arbeiders, volgde daaruit geen veroordeling van het liberalisme. Niet de accumulatie zelf van het kapitaal, maar de manier waarop ze tot stand kwam

(23) De economische stellingname van de radicalen eveneens bij J. DHONDT, "De sociale kwestie in België". *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 10, Bussum, 1981, pp. 314-331, IDEM, "De opkomst van de burgerij als politieke macht en groei van de arbeidersstand (1789-1856)", J. DHONDT, ed., *op.cit.*, pp. 33-50.

(24) *Le Radical*, 26.08.1838, p. 1, k. 1-3, p. 2, k. 1-2.

(25) E. DUCPETIAUX, *Le pauperisme en Belgique. Causes et remèdes*, Brussel, 1844, p. 2.

werd veroordeeld. Het eigendomsprincipe werd niet in vraag gesteld, het was onaantastbaar en het principe van de kapitaalsakkumulatie werd door de radikalen zelfs beschouwd als een noodzakelijke voorwaarde voor de algemene vooruitgang (26). De voorgestelde oplossingen kwamen in grote lijnen neer op het associatieprincipe : kapitaal en arbeid dienden weer verzoend te worden om de maatschappij harmonieus te laten evolueren. Deze associatie-idee werd echter niet enkel geput uit de kennis van het korporatisme, maar vind eveneens ingang doorheen de ideeën van de utopische socialistten.

De invloed van de utopische socialistten op de economische denkbeelden van de radikalen is moeilijk te bepalen. In de radikale kranten kwamen wel analoge ideeën naar voor maar de herkomst ervan is niet steeds duidelijk. Het Saint-Simonisme dat de verheffing van de lagere bevolkingsklassen onder leiding van de verlichte economische burgerij propageerde — de maatschappij zou gebaseerd worden op de naastenliefde — kende relatief weinig sukses. De afschaffing van alle privileges zoals Saint Simon voorstelde vond in de radikale pers weinig weerklank (27). Hij deelde de maatschappij in in twee groepen, enerzijds 'les oisifs' anderzijds 'les industriels' waaronder zowel de ondernemers, de ambachtslui, de bankiers als de arbeiders begrepen werden. De gemeenschap zou oordelen over de behoeften en zou de produktie leiden in afhankelijkheid van het verbruik. De ideeën van Charles Fourier waren op economisch vlak gebaseerd op het phalanstère-principe : op vrijwillige basis opgerichte produktie- en verbruikerskoöperaties die de arbeid aantrekkelijker zouden maken. Ook bij Fourier werden de verschillende klassen aangespoord samen te werken in een harmonieus geheel, echter zonder de bezitsstructuren fundamenteel aan te tasten. De ideeën van Fourier kenden in de radikale kerngroep een beperkt sukses. Delhasse bewonderde wel zijn ideeën maar enkel op het economische vlak (28). Adolphe Bartels daarentegen verwierp het fourierisme resoluut omwille van de 'excentriciteiten' zoals de vrije liefde, die erin

(26) *Le Radical*, 8.10.1837 en 15.10.1827, *Le Débat Social*, 30.07.1848, p. 3, k. 1, p. 5, k. 2.

(27) Het recent posthuum gepubliceerde werk van J. BARTIER, *Naissance du socialisme en Belgique. Les saint-simoniens*, Brussel, 1985, 161 p., biedt een degelijk overzicht van deze beweging en haar aanhangers in België en vult zeker een leemte op in de historiografie.

(28) E. DISAILLES, "Le socialiste français Victor Considérant en Belgique", *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, 1895, p. 711. *Le Débat Social*, 9.11.1845, p. 5, k. 1-3.

vervat zaten (29). Toch was ook Delhasse kritisch ingesteld tegenover de economische principes van Fourier. Zo weigerde hij de door Fourier voorgestelde verdeling van de winsten in de phalanstères (4/12 voor het kapitaal, 5/12 voor de arbeid, 3/12 voor het talent) verdeling die volgens Fourier gebaseerd was op de natuurwetten, te aanvaarden. Het verschil tussen arbeid en talent was volgens Delhasse onbestaande en ook de oorsprong van het kapitaal in de phalanstère uit spaargelden en erfenissen was volgens hem onaanvaardbaar (30).

Vanaf het einde der jaren '30 werd in de radikale pers de 'organisatie van de arbeid' frekwent verdedigd als wondermiddel tegen de verpaupering van de arbeiders. Adolphe Bartels was de felste verdediger van deze stroming in de radikale beweging. De idee was afkomstig van de Franse denker Louis Blanc. Hij stelde voor in elke economische sektor een 'atelier social' op te richten met staatsgelden. Dit produktieatelier zou dan door concurrentie met de bestaande bedrijven de marktprijzen doen dalen, de verpaupering stoppen. In een artikelenreeks in de *Débat Social* onderschreef Bartels grotendeels de stellingen van Blanc maar ging anderzijds verder dan deze Franse denker. Bartels wilde het gehele produktieapparaat nationaliseren (31). De wetgevende organen dienden volgens Bartels de nationalisering te proklameren, te beginnen met het verzekeringswezen. Samen met een belasting op de eigendom, grond en kapitaal zou aldus een 'sociaal fonds' gekreëerd worden dat de opeenvolgende nationalisaties zou bekostigen (32). Bartels plan was echter niet steeds even duidelijk. Zo gaf hij verschillende definities voor de 'organisatie van de arbeid' (33), twijfelde hij aan de noodzaak van een volledige nationalisering: "... il est même douteux que toutes les branches de l'industrie doivent être expropriées..." (34). Bartels wenste door de invoering van de genationaliseerde sectoren de kon-

(29) *Patriote Belge*, 24.07.1840, p. 3, k. 1-2.

(30) *Le Débat Social*, 17.11.1844, p. 3.

(31) A. BOLAND, *op.cit.*, pp. 233-240. De analyse van deze artikelenreeks eveneens bij M. DUJACQUIER, *op.cit.*

(32) *Le Débat Social*, 22.12.1844, p. 2, k. 1-2.

(33) "L'organisation du travail, c'est-à-dire l'assurance du salaire à tous les hommes de bonne volonté", *Débat Social*, 11.08.1844, p. 2, k. 1-2; "L'organisation du travail c'est la socialisation de l'industrie et du commerce", *Le Débat Social*, 18.08.1844, p. 2, k. 1-2; "L'organisation du travail c'est la concentration de l'industrie et du commerce dans l'état", *Le Débat Social*, 25.08.1844, p. 2, k. 1-2; "La concurrence c'est la guerre, l'organisation ou l'harmonisation c'est la paix", *Le Débat Social*, 29.09.1844, p. 2, k. 1.

kurrentie, volgens de radikalen oorzaak van alle kwaad, uit te schakelen.

Bartels theorie kon niet als egalitair beschouwd worden : de organisatie van de arbeid diende wel een economische basis van gelijkheid te scheppen van waaruit de individuen konden opklimmen op de sociale ladder : "... du moment où un bien-être suffisant est assuré à tous et à chacun, la conquête du mieux-être peut et doit être laissée à l'émulation de l'activité individuelle..." (35). Korporatistische elementen waren Bartels ook niet vreemd. In de genationaliseerde sectoren zouden hiërarchisch georganiseerde beroepskorporaties bestaan die volgens Bartels aan de persoonlijke ambities de meeste mogelijkheden boden (36). Zodoende werden in Bartels theorie elementen uit de korporatistische structuren, de theorie van Blanc en de basispostulaten van het liberalisme vermengd. Bartels was echter de enige radikaal die de grenzen van de burgerlijke principes inzake economie overschreed en hem dient in België dan ook een pioniersrol toegekend.

In globo wensten de radikalen de economie enkel te bestrijden binnen de principes van het liberalisme. Dit liberalisme diende door de burgerij te worden verzacht zodat de arbeider kon gereïntegreerd worden in het economisch bestel. Aan de bezitsstructuren, de oorzaak van de verpaupering, mocht volgens de radikalen structureel niet worden geraakt.

2.b. De Brusselse radikalen in de politiek

Hoewel de bestaande literatuur reeds uitsluitel geeft over de politieke standpunten van de radikalen (republikanisme, steun aan de democratische bewegingen in de volksklasse, uitbreiding van het stemrecht, samenwerking met de liberalen in de Alliance), achtten wij het noodzakelijk om de elementen ervan die wij menen te kunnen toeschrijven aan de middenklassepositie, en dus bepalend zijn voor hun ideologische stellingen, nog even aan te stippen.

De radikalen wilden via vleugelvorming in de liberale Alliance een machtspositie uitbouwen (37). Om aanvaard te worden door de doktrinaire liberalen hadden de radikalen hun republikeinse idealen

(34) *Le Débat Social*, 17.11.1844, p. 1, k. 3.

(35) *Le Débat Social*, 27.04.1845, p. 2, k. 3, p. 3, k. 1.

(36) *Patriote Belge*, 23.04.1843, p. 1, k. 1-2.

(37) Het proces van machtsverwerving en machtsverlies van de radicalen in de liberale partij vormt het derde deel van de studie van E. WITTE, *Politieke machtsstrijd*, aan te vullen door E. WITTE, "Scheuring in het Brusselse liberalisme...".

naar de achtergrond verschoven (38). Hun antiklerikalisme hadden ze gemeen met de doktrinairen (39). Een tactisch zeer fundamentele optie van de radicalen om binnen de Alliance macht te verwerven was de uitbreiding van het stemrecht. De radicalen wezen de machthebbers, in casu de doktrinaire liberalen, op de gevaren van een sociaal-politieke revolutie van de laagste bevolgingsklassen bij een pertinente weigering om het stemrecht uit te breiden. Om in de liberale partij hun eis kracht bij te zetten steunden de radicalen daadwerkelijk de politieke activiteiten van de arbeiders in Brussel, hetgeen hen een belangrijke achterban bezorgde. De zogenaamde meetingbeweging van Jakob Kats trachtte via toneel, satirische persartikelen en politieke meetings de arbeiders, in hoofdzaak ambachtsslui, te politiseren (40). Dat leden van de radikale kerngroep, meer bepaald Lucien Jottrand, een zeer belangrijk aandeel hadden in de oprichting, de financiering en de evolutie van de meetings is duidelijk (41). Vanaf 1837 zou A. Delhasse de meetings voor het Brusselse franstalige publiek organiseren (42). Ook de latere volksmaatschappijen genoten steun vanuit de radikale beweging. Zowel J. Dhondt als E. Witte constateerden een opvallende gelijkenis tussen de standpunten van de radicalen enerzijds en van de meetings en volksmaatschappijen anderzijds. Via dit geestelijk paternalisme hoopten de radicalen in de Alliance, waar de leden van de meetings eveneens toegang en stemrecht hadden, een numeriek sterke basis uit te bouwen die kon wegen op de stemmingen tijdens de partijvergaderingen. Deze strategie werd de radicalen uiteindelijk fataal. Nadat op het liberale kongres van juni 1846 was gebleken dat de radicalen inderdaad een sterke machtspositie in de partij hadden opgebouwd, scheurden de doktrinairen zich af in november 1846. In de afgescheurde Association Libérale hadden voortaan enkel partijleden stemrecht op de

(38) E. WITTE, *Politieke machtsstrijd*, p. 443.

(39) A. BOLAND, *op.cit.*, pp. 142-143; K. JUERGENSEN, *op.cit.*, pp. 100-101. Ook de schismatieke priester Helsen in Brussel kon rekenen op steun vanuit de radikale beweging : J. WILLEQUET, *La vie tumultueuse de l'abbé Helsen 1791-1842. Un schisme libéral et prolétaire à Bruxelles* Brussel, 1956, 268 p.

(40) De meetingbeweging en de figuur van Jakob Kats werden reeds uitvoerig bestudeerd, zie o.m. J. KUYPERS, *Jakob Kats*; J. DHONDT, "De eerste organisaties van de arbeiders 1800-1850", J. DHONDT ed., *op.cit.*, pp. 85-92.

(41) J. DHONDT, "De eerste organisaties", p. 90.

(42) L. BERTRAND, *Histoire de la coopération en Belgique. Les hommes - les idées - les faits*, Brussel, 1902, dl. 1, pp. 158-159; *Le Radical*, 10.12.1837, p. 2, k. 2-3; 31.12.1837, p. 1, k. 1-3.

partijkongressen (43). De radikalen die wel de structuren van de Alliance behielden, hadden echter in de politieke praktijk geen enkele macht meer.

Hoe vooruitstrevend de eis tot uitbreiding van het stemrecht ook was, toch dienen we te wijzen op de restricties die vanuit de radikale beweging werden opgelegd aan deze democratisering.

Het begrip over de juiste werking van de democratische staat diende volgens de radikalen de toekenning van het stemrecht vooraf te gaan. Hun medewerking aan de meetings en volksmaatschappijen moet dan ook in het licht van de 'verlichting' van de arbeiders gezien worden : "... leur aptitude à excercer leur droit se manifesterà par la volonté de l'obtenir. Cette volonté nous cherchons à inspirer" (44). De invoering van het algemeen stemrecht diende volgens de radikalen in verschillende fasen te gebeuren (45). Ondermeer omwille van hun positie binnen de Alliance werd de eis tot algemeen stemrecht getemperd tot een vraag om geleidelijke hervormingen : "... nous voudrions que la loi (...) suivit le mouvement progressif des lumières en proclamant dès-à-présent l'abaissement graduelle du cens électoral jusqu'aux limites de la constitution; par exemple d'un dixième tous les cinq ans" (46). Felix Delhasse vreesde dat politieke ontvoogding en sociale ontvoogding zouden worden losgekoppeld : "... le prolétaire en un mot, serait devenu roi sous le rapport politique, il serait toujours serf sous le rapport social" (47). De politieke democratie was volgens Delhasse een garantie voor de openbare orde en als dusdanig een pacificerend element (48). Binnen de radikale beweging werd de democratisering dus tevens als een middel beschouwd om de arbeiders aan te passen aan burgerlijke normen inzake politiek denken.

De revolutie van 1848 betekende voor de Alliance en voor de radikale groep tout court het einde van een politieke carrière. Eerste minister Rogier wist via een opportunistische politiek een sociale revolutie te verhinderen en tegelijkertijd de aanhang van de radikalen te integreren in het politiek bestel (49). De radikalen waren in de pe-

(43) De afscheiding van de doctrinaire liberalen in de Association Libérale en de gevolgen daarvan voor de radikalen en de Alliance : E. WITTE, "Scheuring in het Brusselse liberalisme...".

(44) *Le Débat Social*, 20.09.1846, p. 7, k. 2, p. 8, k. 1-2.

(45) *Le Débat Social*, 7.07.1844, p. 1, k. 1.

(46) *Le Débat Social*, 5.04.1846, p. 1, k. 2-3; p. 2, k. 1-3; p. 3, k. 1-2.

(47) *Le Débat Social* 19.12.1847, p. 11, k. 1-2; p. 12, k. 1-2.

(48) *Le Débat Social*, 27.09.1846, p. 1, k. 1-2; p. 2, k. 1.

(49) L. JOTTRAND, *Charles-Louis Spilthoorn. Evenements de 1848 en Belgique*, Brussel, 1872, 138 p. en J. DHONDT, "Men schreef 1848", *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, 1949, 4, pp. 428-444.

riode 1835-1848 duidelijk het bindingselement geweest tussen de verschillende democratische stromingen. De ervaring van 1848 toonde echter op een schrijnende manier aan dat zij als intellectuelen te ver van de arbeiders stonden om deze op een permanente basis te kunnen verenigen. De radikalen vertrokken vanuit een intellectuele basis om de belangen van de arbeiders te verdedigen bij het establishment; van een daadwerkelijke arbeidersbeweging was er geen sprake. De radikalen wensten de arbeiders en de burgerij politiek en economisch te verzoenen en de maatschappij te pacificeren. De radikalen vroegen daarvoor inspanningen van beide groepen, hierbij vertrekkend vanuit hun ideaalbeeld van de maatschappij als harmoniemodel. Welke de denkbeelden waren van de radikalen over de arbeiders en in welke mate hun beeld bepaald was door de burgerlijke normen, werd bijzonder duidelijk doorheen hun standpunten inzake sociale politiek.

3. HET WERELDBEELD VAN DE RADIKALEN : DE SOCIALE POLITIEK

Om het beeld van de radikalen over de arbeidersklasse te reconstrueren vertrokken we vanuit de armoedesituatie en de verschillende verschijningsvormen van de verpaupering. De bedelarij en de liefdadigheid waren terreinen waar de denkbeelden over de arbeiders duidelijk gedefinieerd werden; arbeidsdisciplineringsmaatregelen waren voor de burgerij dé oplossing voor beide problemen. De reële leefsituatie van de arbeiders in de krotten, de positie van de vrouw, de prostitutie en de hygiëne in arbeidersmilieus dwongen de radikalen eveneens tot duidelijke stellingnamen. Niet enkel de percepties van de werkelijkheid maar tevens de voorgestelde oplossingen, zoals het sparen voor de arbeiders, tonen duidelijk de ideologische positie van de radikalen aan.

3.a. Liefdadigheid en bedelarij

De jonge industriële kapitalistische maatschappij had niet geleid tot het grootste geluk voor het grootste aantal. Integendeel, steeds meer arbeiders en ambachtsslui kwamen zonder inkomsten te staan en werden afhankelijk van de liefdadigheid en de bedelarij om het levensonderhoud te verzekeren. Om de grote aantallen armen te ondersteunen stelde de Belgische staat de op gemeentelijk vlak georganiseerde armenbureaus zeer weinig financiële middelen ter beschikking (50). Privé-liefdadigheid was gezien de dwingende toestand (50) G. JACQUEMJNS, *Histoire de la crise économique des Flandres 1845-1850*, Brussel, 1929, p. 302.

dan ook een algemeen verschijnsel. Het paternalisme van de heersende klasse kon er zich in konkretiseren. In België vonden zowel de principes van het Franse liefdadigheidssysteem, dat kaderde in het streven naar het behoud van de sociale orde en de beheersing van de volksmassa', als deze van het Engelse repressieve disciplinaire liefdadigheidsinstrument dat de werklozen verplichtte arbeid te leveren in ruil voor onderhoud, ingang (51). Tijdens de crisisjaren 1845-1848 werden de criteria om behoeftig te worden verklaard steeds strenger en werd de toelage gedeeltelijk vervangen door uitkeringen voor verplichte arbeid voor de liefdadigheidsbureaus (52). Zodoende hing de armenzorg nauw samen met de burgerlijke opvattingen van de arbeidsmoraal en met de culpabilisering van de werklozen. De instelling van de verplichte arbeid weerspiegelde immers duidelijk de mening dat de werkloze hetzij werkonwillig was, hetzij zich weigerde aan te passen aan de veranderde arbeidsomstandigheden van de vroeg-industriële maatschappij.

Alvorens de armen de stap zetten naar de armenzorg bestond nog de mogelijkheid om de eventuele materiële bezittingen te belenen bij de Berg van Barmhartigheid. Maar ook dit werd door de hoge intrestvoeten die er betaald dienden te worden onaantrekkelijk gemaakt (53). Al deze maatregelen die mede erop gericht waren de arbeidsreserve te disciplineren, konden niet voorkomen dat het aantal steunaanvragen enorm steeg tijdens crisisperiodes (54). Repressieve maatregelen zoals het verbod op bedelarij op straf van uitsluiting, losten de problemen niet op maar trachtten wel te voorkomen dat het systeem in gevaar werd gebracht door een sociale revolutie. In België waren de deelgroepen van de burgerij het erover eens dat het plattelandsproletariaat niet naar de steden mocht migreren (55). De liefdadigheid werd niet enkel door de katholieke fractie van de burgerij gesteund, maar ook door de liberale burgerij. In de burgerij heerste immers de opvatting dat privé-liefdadigheid, indien ze oordeelkundig werd toegepast en de behoeftigen niet van een regelmatig inkomenssupplement voorzag, efficiënter was dan de openbare armenzorg die op permanente basis werd georganiseerd. Deze laatste kon enkel de luiheid en de ledigheid versterken, zo werd gemeend (56).

(51) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *op.cit.*, p. 298.

(52) G. JACQUEMLINS, *op.cit.*, p. 298.

(53) J. LOTHE, *Pauperisme et bienfaisance à Namur au XIXe siècle. 1815-1914*, Brussel, 1978, p. 156. *Patriote Belge*, 12.05.1841, p. 2, k. 3; 3.09.1843, p. 1, k. 1-3.

(54) E.. DUCPETIAUX, *Le pauperisme*, p. 6.

(55) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *op.cit.*, pp. 174-176.

(56) *Ibidem*, p. 162.

3.b. Ducpétiaux en de radikale pers tegenover de liefdadigheid

De houding van de radikalen tegenover de liefdadigheid dient te worden beschouwd als een stellingname in het debat of de liefdadigheid al dan niet als een disciplinair instrument tegen de arbeiders gebruikt kon worden. In zijn studie van 1832 betreffende de bedelarij bleek Ducpétiaux enige invloed te hebben ondergaan van de ideeën van Saint Simon door te stellen dat de bedelarij op lange termijn enkel kon worden opgelost “en abolissant tous les privilèges de la naissance, sans exception; qu'en classant chacun selon sa capacité, et en retribuuant chaque capacité selon ses oeuvres...” (57). De bestaande bedelingssystemen voor de armen bereikten volgens Ducpétiaux niet het gestelde doel, namelijk de verdwijning van de armoede, maar waren in zekere mate zelfs de oorzaak van de bestendiging van de armoede. De geest van spaarzaamheid kon door de mogelijkheid tot ondersteuning immers geen ingang vinden bij de bevolking (58). Hiermee volgde Ducpétiaux duidelijk de gedachtengang van de burgerij. Tevens wilde hij de uitkeringen sterk beperken door het gezin en de familie als eerste verantwoordelijke voor de materiële situatie van de leden ervan aan te duiden : “il ne faut pas que la charité administrative se charge de l'accomplissement des devoirs que la nature et la religion imposent aux enfants...” (59). In deze studie maakte Ducpétiaux ook een duidelijk moreel onderscheid tussen de armen : échte armen enerzijds, profiteurs en werkonwilligen anderzijds. Daarom diende de bedeling selectief te gebeuren : “elle doit soigneusement distinguer la véritable de la fausse indigence : à cet effet, il est indispensable de bien connaître la situation des pauvres, de porter attention vigilante dans la distribution des secours; en un mot, il faut pénétrer dans les demeures indigentes, les visiter...” (60). In deze stelling werd duidelijk in welke richting Ducpétiaux de bedelingspolitiek wilde sturen. De controle van de armen diende om het onderscheid tussen échte armen en profiteurs te bepalen, deze laatsten uit het bedelingssysteem te stoten, de controle op de verpauperde wijken te herwinnen en het stedelijk arbeidsreserveleger te disciplineren. Deze stelling was perfect verenigbaar met de burgerlijke perceptie van het armoedeprobleem. Inspektie van de armenwoningen was in geheel Europa een courante praktijk als onderdeel van de sociale disciplineringsstrategie; de ellende werd zodoende geïndividualiseerd en de be-

(57) E. DUCPETIAUX, *Le pauperisme*, p. 6.

(58) *Ibidem*, p. 6.

(59) *Ibidem*, p. 8.

(60) *Ibidem*, p. 10.

hoeftige geculpabiliseerd (61).

Ducpétiaux formuleerde tevens een voorstel voor de hervorming van de liefdadigheid. Deze zou georganiseerd moeten worden op basis van "associaties", opgericht in kleine geografische entiteiten, wijken of parochies. De "associaties" dienden via de oprichting van spaarkassen de bedelingen aan de behoeftigen na verloop van tijd overbodig te maken (62). In dit voorstel speelde zowel de culpabilisering als het maatschappelijk harmoniemodel een grote rol. Een behoeftige zou volgens Ducpétiaux wel twee keer nadenken, zich schamen, alvorens een beroep te doen op de liefdadige steun van zijn burens waarmee hij samen de 'associatie' vormde. Tevens bood dit systeem het voordeel dat de behoeftige tegenover een gekend wel-doener erkentelijker zou zijn dan tegenover de anonieme liefdadigheidsbureaus : 'en rapprochant le riche du pauvre en établissant entre eux un échange continuuel de bienfaits et de reconnaissance, en renouant en quelque sorte les deux extrémités de la chaîne sociale par ces relations de bon voisinage, seul peut-être il pourrait réussir à corriger jusqu'à un certain point le vice fondamental des institutions actuelles, et à créer des fonctions à l'oisif capables de le reconcilier avec le travailleur'. Naast deze vorm van liefdadigheid zou de privé-liefdadigheid onder leiding van de geestelijkheid blijven voortbestaan (63). Ducpétiaux wenste slechts staats tussenkomst wanneer de samenwerking van de 'associaties' en de privé-liefdadigheid niet volstond. Na familie en gezin wilde hij dus de buurt aan bod laten komen als sociaal regulerend orgaan. Dit voorstel getuigde echter niet van een reële kijk op de urbanistische structuren die evolueerden in de richting van een geografische scheiding van de klassen.

De radikale pers, overtuigd van de geldigheid van de liberale basisprincipes, viel evenmin als Ducpétiaux de liefdadigheid aan als een instrument ter disciplineren van de arbeiders. Delhasse zag blijkbaar wel in dat de bedeling aan de behoeftigen niets veranderde aan de structurele oorzaken van de armoede maar voelde zich toch verplicht eveneens de liefdadigheid te bepleiten zolang de economie op het *laisser-faire* principe was gebaseerd : "Eh bien, oui ! c'est une aumône; c'est le pain de la pitié que nous vous demandons pour lui, puisque nous ne pouvons pas vous en arracher un autre..." (64). In *Le Débat Social* werd inzake de basispostulaten voor de organisatie van de liefdadigheid uitgegaan van de katolieke broederlijkheidsprincipes die de samenwerking tussen de verschillende klassen voorop-

(61) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *Ibid.*, p. 103.

(62) E. DUCPETIAUX, *Le pauperisme*, pp. 11-12.

(63) *Ibidem*, pp. 18-19.

(64) *Le Radical*, 8.02.1838, p. 1, k. 1-2.

stelden. Alhoewel in deze krant de 'organisatie van de arbeid' en het individuele recht op arbeid als thema's centraal stonden, vroeg de krant niet om het individuele recht op een inkomen. In afwachting van een betere organisatie van de industrie zou de liefdadigheid georganiseerd worden "de manière à respecter dans le malheureux la dignité de l'homme" (65). Het besef dat de afhankelijkheid van de liefdadigheid in het bestaande systeem vernederend kon werken was blijkbaar toch aanwezig. Liefdadigheid beoogde de behoeftigen een tijdelijk inkomen te bezorgen. De koopkracht van de arbeiders werd aldus in beperkte mate onderhouden.

Om de arbeiders toe te laten ondanks hun beperkte financiële middelen toch aan het marktproces te laten deelnemen werd in 1845 in Brussel onder de auspiciën van de gemeenteraad een commissie opgericht die levensmiddelen in grote hoeveelheden aankocht en deze tegen verlaagde prijzen doorverkocht aan de behoeftigen. Deze dienden, na controle van hun materiële situatie door de commissie, in het bezit te zijn van een kaart. In maart 1846 waren reeds meer dan 11.000 Brusselse gezinnen in het bezit van deze kaart (66). A. Bartels stemde in met de financiële voordelen die aan de behoeftigen geboden werden maar betreurde tevens dat de behoeftigen zelf geen inspanning, geen 'offer' dienden te leveren om de levensstandaard te verhogen (67). De reden van zijn steun aan het project was duidelijk : in het systeem vond Bartels elementen terug van de stellingen van Louis Blanc. Bartels meende dat door het systeem de stad Brussel effectief een deel van de economie, met name de distributiesector in handen nam. Het was echter nooit de bedoeling van de commissie om te concurreren met de bestaande handelaars om zo tot een algemene prijsverlaging te komen. Ook Ducpétiaux was duidelijk beïnvloed door de ideeën van Louis Blanc. Als gemeenteraadslid stelde hij in 1846 voor een stedelijke bakkerij en slagerij op te richten die de levensmiddelen aan 'eerlijke' prijzen zouden verkopen. Via concurrentie met de handelaars wilde hij de prijzen drukken en de levensomstandigheden van de arbeiders verbeteren (68). Ducpétiaux' standpunt was dus duidelijk geëvolueerd sinds 1832 toen hij de volledige non-interventie van de overheid bepleitte.

(65) *Le Débat Social*, 14.07.1846, p. 2, k. 1-2.

(66) L. BERTRAND, *op.cit.*, dl. 1, pp. 107-108.

(67) *Le Débat Social*, 11.01.1846, p. 2, k. 1-2.

(68) E. DUCPÉTIAUX, *De la boulangerie et de la boucherie dans la ville de Bruxelles. Moyens de régulariser et d'abaisser le prix du pain et de la viande. Mémoire adressé au Conseil communal de Bruxelles*, Brussel, 1846, 96 p.

De druk van de economische crisis was verantwoordelijk voor een radikalisering van de standpunten van meerdere radicalen. Tijdens de hongervinter 1846-1847 eisten ook de eerder gematigde radicalen Jottrand en Funck de tussenkomst van de overheid op economisch vlak (69). Via het opstellen van een inventaris van de hoeveelheid graan en door de aankoop van graan door de overheid diende deze de marktprijzen te reguleren, stelden zij : "on ne veut pas comprendre que la récolte quelque bonne qu'elle soit, n'empêchera pas le grain d'être porté à un prix exorbitant, si le gouvernement n'intervient pas dans la lutte entre le consommateur et le spéculateur; si il ne se met pas en mesure d'empêcher la hausse en faisant pour son propre compte des achats de blés destinés à être révendus sur les marchés régulateurs du pays" (70). Delhasse eiste zelfs dat de overheid, de centrale staat, via de progressieve belastingen de inkomsten zou herverdelen (71). Ondanks de schijnbaar gelijke doelstellingen van de maatregelen die de radicalen voorstelden, bleven er toch verschillen aanwezig die het eklektisch karakter van de groep benadrukken. Ducpétiaux eiste pas staats tussenkomst op het ogenblik dat de privé-liefdadigheid de problemen niet langer kon beheersen; Jottrand en Funck eisten een systematische, geïnstitutionaliseerde staats tussenkomst bij het ontstaan van een sociaal-economisch probleem.

3.c. Bedelarij en arbeidsdisciplinerings.

Liefdadigheid en repressie van de bedelarij waren strategieën die hand in hand gingen met arbeidsdisciplinerings. Werklozen werden verplicht goedkope arbeid te leveren in bedelaarskolonies in ruil voor materiële steun. Ducpétiaux sloot echter het gebruik van geweld en opsluiting in bedelaarskolonies uit als middel ter bestrijding van de bedelarij. Toch was ook hij ingekapseld in het burgerlijke denkpatroon dat 'goede' en 'slechte' armen onderscheidde. De mate waarin de denkbeelden van de radicalen gelijklopend waren met of verschilden van de burgerlijke stellingen vormen een aanwijzing voor de ideologische vervlechting van de radicalen met de burgerij.

Volgens Ducpétiaux verdienden de 'goede' werklozen een tijdelijke arbeidsplaats verschaft door de staat; de 'beroepsbedelaars' wilde hij echter onherroepelijk terugsturen naar hun familie of gemeente van herkomst. Wanneer een bedelaar weigerde om in een vluchthuis

(69) *Le Débat Social*, 7.03.1847, p. 8, k. 1; 14.03.1847, p. 4, k. 1-2; 16.05.1847, p. 1, k. 2; p. 2, k. 1-2; p. 3, k. 1-3.

(70) *Le Débat Social*, 27.06.1847, p. 1, k. 1-2; p. 2, k. 1.

(71) *Le Débat Social*, 19.07.1846, p. 2, k. 2; p. 3, k. 1-2; p. 4, k. 1.

of bedelasiel te verblijven en verkoos terug op bedeltocht te gaan, "alors, mais alors seulement, il devrait être pris à l'égard du mendiant d'autres mesures..." (72). De bestaande verplichting om goedkope arbeid te leveren in deze bedelaarskolonies verwierp Ducpétiaux op humanitaire en morele gronden (73). Deze radikaal brak dus niet met de heersende opvattingen inzake de nood aan arbeidsdisciplineren maar wel met de mening dat bedelaars beschouwd dienden te worden als gevaarlijke individuen die men best uit de samenleving zou verwijderen. Dit standpunt werd in de radikale pers eveneens verdedigd. Het repressieve karakter van de bedelaarskolonies, te vergelijken met de Engelse 'workhouses', werd afgekeurd (74). Toch werd ook in de radikale kranten de arbeid als een burgerplicht beschouwd. Een nieuw economisch systeem zou daarop trouwens gebaseerd moeten worden : "il suffirait d'un seul paresseux nourri au dépens des travailleurs pour constituer un privilège incompatible avec l'organisation du travail..." (75). Arbeidsverschaffing was volgens de radikalen een garantie voor sociale rust, een middel tegen de kriminaliteit veroorzaakt door de ledigheid (76).

Met deze stellingname weken de radikalen niet fundamenteel af van de burgerlijke principes. Zij veroordeelden wel het repressieve karakter van het bestaande systeem maar pleitten evenzeer voor arbeidsdisciplineren. We mogen echter niet vergeten dat de radikalen over al deze stellingen heen een aanpassing vroegen van de economie, een aanpassing die vooral de verzachting van de economische wetmatigheden beoogde zodat de arbeiders meer financiële ruimte zouden bekomen. In hun ogen waren de maatregelen tegen bedelarij overgangsmaatregelen, voor de burgerij pasten de maatregelen in een strategie die het behoud van de economische structuur voorop stelde. De basis zelf van het economische systeem, de bezitsstructuren, werden door de radikalen ook niet aangevallen. De aanpassingen die zij voorstelden kaderden binnen het liberalisme dat een 'menselijker gelaat' diende te krijgen. De afwijking van hun stellingen ten opzichte van de ideologie van de burgerij kan dan ook als gering beschouwd worden.

(72) E. DUCPETIAUX, *Des moyens de soulager et de prévenir l'indigence*, pp. 24-25 en p. 30.

(73) *Ibidem*, pp. 41-43.

(74) *Le Débat Social*, 1.09.1844, p. 2, k. 1-3; 12.01.1845, p. 5, k. 3; p. 6, k. ??

(75) *Le Débat Social*, 10.11.1844, p. 3, k. 2.

(76) *Patriote Belge*, 29.05.1843, p. 1, k. 4, p. 2, k. 1 : "Donnez donc à chaque homme le travail auquel il est apte, et, au lieu d'avoir des paresseux et des voleurs, vous aurez deze travailleurs heureux et moraux...".

3.d. De arbeidershuisvesting : de krotbewoners gerespektabiliseerd

De huisvesting van de arbeidersklasse was een duidelijke indikator voor de levensstandaard waarin deze klasse zich bevond. Deze omstandigheden zijn genoegzaam bekend (77). De burgerlijke politiek van de arbeidershuisvesting werd uitvoerig bestudeerd door C. Lis (78). Financiële uitbuiting en burgerlijke segregatiepolitiek gingen hand in hand. De sociaal-ekonomische ongelijkheid werd ook in de ruimtelijke principes doorgevoerd. Het burgerlijke superioriteitsgevoel, de afkeer voor de 'classes dangereuses' waren verantwoordelijk voor het 'saneren' van het burgerlijke stadsbeeld (79).

In Brussel was de éénkamerwoning tijdens de eerste helft van de 19de eeuw de regel voor de arbeidersgezinnen (80). De verkrotte ghetto's waren echte broeinesten voor besmettelijke ziekten en ook 'minder gevaarlijke ziekten' waren voor de ondervoede arbeiders vaak dodelijk. De beschikbare ruimte werd door de huiseigenaars zo sterk mogelijk onderverdeeld. In 1842 woonden 9386 van de 25.289 (37,1% van de Brusselse gezinnen) in één kamer, 6011 (23%) gezinnen beschikten over twee kamers (81). Dat de sterftecijfers in de arbeiderswijken aanzienlijk hoger lagen dan in de residentiële wijken behoeft geen betoog. In de daglonersgezinnen en bij de industriearbeiders bereikte de kindersterfte percentages van 54%, bij de renteniers en eigenaars 6%. Logischerwijs besloot Ducpétiaux uit deze cijfers dat rijkdom en armoede de belangrijkste factoren waren inzake kindersterfte (82).

(77) D. DE WEERDT, "Loon- en levensvoorwaarden van de fabrieksarbeider 1789-1850", J. DHONDT ed., *De geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging*, pp. 69-82; P. VAN DEN EECKHOUT en J. HANNES, "Sociale verhoudingen en structuren in de zuidelijke Nederlanden, 1770-1840", *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 10, Bussum, 1981, pp. 435-475.

(78) C. LIS, "Krotten en ghetto's : exponenten van verpaupering en polarisering. Een concreet voorbeeld : Antwerpen 1780-1850", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1975, pp. 626-626. IDEM, "Proletarisch wonen in West-Europese steden in de 19de eeuw : van wildgroei naar sociale controle", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1977, pp. 325-366.

(79) Het werk van L. CHEVALIER, *Classes labourieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Parijs, 1978, 735 p., dat voor het eerst verscheen in 1958 blijft voor elk onderzoek van de sociale politiek relevant.

(80) P. VAN DEN EECKHOUT en J. HANNES, *art.cit.*, p. 467;

(81) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière pour l'amélioration des habitations et l'assainissement des quartiers habités par la classe ouvrière à Bruxelles; accompagnés de plans et de devis*, Brussel, 1846, 96 p.

(82) E. DUCPETIAUX, *Des décès dans la ville de Bruxelles considérées dans leur rapport avec la population*, Brussel, 1845, p. 9.

In de radikale pers waren verwijzingen naar de huisvestingsproblematiek eerder zeldzaam. Kats vermeldde in de *Volksvriend* de meest erbarmelijke toestanden : “In den Melkgang te Brussel zijn zeven woningen bevattende twaelf huishoudens die te zamen bestaen uyt drij-envijftig personen. Elk dezer huishoudens heeft maer een enkele kamer; elk derselve hebben een bed, dus elf bedden voor 51 menschen, waervan maer 7 kunnen lezen en schrijven” (83). In *Le Débat Social* werd de uitbuiting van de arbeiders door de hoge huurprijzen waargenomen maar de sociale segregatiepolitiek die ermee gepaard ging niet : “Ces populations vivant au jour le jour de leur travail, quand elles ne vivent pas de rapine et de débauche, n’ont aucun moyen d’améliorer leurs habitations, dont les propriétaires criignent, s’ils faisaient ces améliorations que les pauvres n’eussent plus de moyen de payer l’augmentation de loyer qui en serait la suite” (84). De radikale krant nam dus de verdediging van de huiseigenaars op zich en nam ook het betoog van de eigenaars over. De huisvestingsproblematiek zou Ducpétiaux echter tot een zeer radikale stellingname brengen.

In 1846, net verkozen als gemeenteraadslid, publiceerde Ducpétiaux een studie die de verbetering van de arbeiderswoningen en de ‘gezondmaking’ van de arbeiderswijken vooropstelde (85). Hij zag duidelijk in dat achter de huisvestingsproblematiek een sociale segregatiepolitiek schuil ging. Daarom vroeg hij de gemeenteraad de gemeentelijke overheid de macht toe te kennen om huizen waarvan de onbewoonbaarheid vastgesteld kon worden, of die de gezondheid van de bewoners in gevaar brachten, te laten afbreken of een verhuurbedod op te leggen (86). Zich beroepend op het Londense voorbeeld waarnaar hij zijn voorstel had uitgewerkt, vroeg Ducpétiaux een onderzoek naar de toestand van de arbeiderswoningen om zo de gevraagde maatregel mogelijk te maken. Dit voorstel was, en Ducpétiaux beseftte dat zeer goed, een aanval op het eigendomsprincipe : “mais ce respect peut-il aller jusqu’à laisser porter atteinte à la santé et à la sécurité publique ? Le droit de propriétaire est nécessairement limité par le droit de la société” (87).

Parallel aan zijn voorstellen in de gemeenteraad werkte Ducpétiaux een konkreet voorstel uit om een nieuwe arbeiderswijk te

(83) *Den Volksvriend*, 4.03.1838, jrg. 3, nr. 17, in H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*, Leuven-Parijs, 1963, p. 1113.

(84) *Le Débat Social*, 27.02.1848, p. 9, k. 1; p. 10, k. 1-2.

(85) E. DUCPETIAUX, *Projet d’association financière*, 96 p.

(86) *Ibidem*, p. 18.

(87) *Ibidem*, p. 19.

bouwen. Een soortgelijk projekt was in 1844 niet van de grond gekomen (88). Het voorstel van 1846 deed in tegenstelling met het eerste een beroep op kapitaalbezitters om geld te investeren aan een intrestvoet van 5%; gewaarborgd door de stad (89). De stad zou door middel van jaarlijkse afbetalingen het geheel der aandelen terugkopen en aldus eigenaar worden van de huizen. Deze woningen waren echter niet voor eender welke arbeider bestemd : Ducpétiaux ontwierp een reglement waarin de toelatingsvoorwaarden strikt werden bepaald. De belangrijkste bepaling (art. 3) luidde : "Pour être admis comme locataire, il faut être muni d'une recommandation de l'un des actionnaires, et être en outre porteur d'un certificat de bonne conduite..." (90). Een woning in deze modelwijk was dus een beloningsprikkel, of kon dat zijn, voor 'goede' arbeiders. De nieuwe wijk zou modelarbeiders huisvesten in modelwoningen. De arbeiders die zich niet hielden aan de morele gedragskode van het bewonersreglement konden door een controlekommissie met uitsluiting worden bestraft.

Ducpétiaux bepleitte dus eens te meer de sociale controle om de arbeiders te respectabiliseren. De radicale stellingname tegen de huisjesmelkers in de Brusselse gemeenteraad viel de burgerlijke eigendomsprincipes aan maar in het bewonersreglement werden de burgerlijke normen naar voren geschoven als algemeen geldende gedragsnormen. Deze tweeslachtigheid maakt een efficiënte interpretatie van de standpunten van de radicalen zeker niet makkelijker.

Ook het materiële plan van de wijk getuigde van de burgerlijke opvattingen (91). Rond een centraal plein zouden huizenblokken gebouwd worden, steeds met een tuin aan de voorzijde. Elk gezin zou een volledig huis ter beschikking krijgen waarvan één kamer als keuken zou fungeren. Indien het financieel niet mogelijk was individuele watervoorzieningen aan te leggen, dienden er op regelmatige afstanden gemeenschappelijke kranen geïnstalleerd te worden (92). De meerkamerwoningen zouden eveneens de moraliteit van de arbeiders verhogen stelde Ducpétiaux, immers in de éénkamerwoningen kon daarvan geen sprake zijn : "Qu'on se figure, ..., une chambre de quelques pieds carrés, servant à la fois d'atelier, de cuisine, de salle à manger, de buanderie, de dortoir : quels miasmes dangereux, quelles

(88) E. DUCPETIAUX, *Projet pour la construction aux environs de Bruxelles d'un quartier modèle spécialement destiné à des familles d'ouvriers*, Brussel, 1844, 8 p.

(89) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 30.

(90) *Ibidem*, p. 81.

(91) De plattegrond van dit wijkplan werd gepubliceerd bij M. SMETS, *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België*, Leuven, 1978, p. 36.

(92) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 85.

odeurs nauséabondes ! Qu'on se figure pendant la nuit ces grabats rapprochés où reposent les enfants à côté des adultes, la jeune fille à côté du jeune garçon : peut-on espérer que la pudeur résiste longtemps à ce contact, et faut-il s'étonner si le vice et le désordre se montrent si précoces sous l'influence de cette affligeante promiscuité..." (93).

De afkeer van de volkse leefwijze die de arbeiders gedwongen door de armoede toepasten is hier duidelijk aanwezig. De term "miasmes" die Ducpétiaux gebruikte duidde op kwalijke besmettelijke uitwasemingen die uit de ghetto's opstegen. De term werd door medici gebruikt wanneer de oorzaak van een ziekte hen niet bekend was. Deze zienswijze traumatiseerde de burgerij en maakte haar afkeer voor stank, vuilnis, onzuiverheid en persoonlijke contacten met het volk tot een ware obsessie (94).

3.e. Hygiëne en de volkskultuur

De stedelijke politiek van de burgerij was goeddeels synoniem voor hygiënepolitiek : de stad diende te worden gezuiverd van de ghetto's. De arbeiders werden door de burgerij ervan beschuldigd zélf verantwoordelijk te zijn voor de materiële leefsituatie, voor de onhygiënische omstandigheden. Deze stelling kan een zuiver ideologische stelling genoemd worden : de burgerij was ervan overtuigd dat haar beeld van de werkelijkheid juist was en dat haar principes inzake deze problemen algemeen geldend waren.

Dat het voorschrijven van hygiënische maatregelen aan de krotbewoners onzinnig was, is duidelijk. In *Le Radical* werd dan ook door een geneesheer gesteld : "Je n'écrirai pas maintenant des préceptes d'hygiène pour le peuple, ils sont inutiles aujourd'hui, et ils seraient presque une insulte aux douleurs qu'ils sont impuissantes à guérir. Le mal prend naissance trop haut, ses racines ont trop profondément fouillé le sol. Les maladies qui menacent le peuple, celles qui le rongent ont aussi leur origine à la source d'où viennent tous ces maux" (95). Ondanks de vooruitgang van de geneeskunde in de 19de eeuw, zowel op het gebied van het onderzoek als op praktisch gebied, kwam dit nauwelijks ten goede aan de arbeidersklasse. De bestrijding van de infecties maakte wel enige vooruitgang en werd door de radi-

(93) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 5.

(94) K. VELLE, *Lichaam en hygiëne. Naar de wortels van de huidige gezondheidskultuur*, Gent-Leuven, 1981, 225 p., p. 22.

(95) *Le Radical*, 31.12.1838, "De l'hygiène pour le peuple au temps actuel".

kalen gesteund. Zo stelde Ducpétiaux in het bewonersreglement van de nieuwe arbeiderswijk de verplichting in om de kinderen te laten inenten tegen pokken (96). Het zou echter pas na de verbetering van de materiële levensomstandigheden van de arbeiders zijn dat deze gezondheidskampagnes effect resorteerden.

Adolphe Bartels pleitte voor een medisch korps verbonden aan en betaald door de gemeentelijke overheid : "Nous voulons que ce corps médical soit une grande et vaste magistrature... chargée aux frais de l'état, de veiller sur la salubrité publique, sur la santé privée, sur les rapports moraux des sexes et des familles; sacerdoce tolérant, qui donnera gratuitement des secours à la souffrance..." (97). Bartels wilde echter de concurrentie tussen de geneesheren niet schaden door de instelling van een gemeentelijk korps. De individuele keuzevrijheid mocht immers niet in het gedrang komen (98). Bartels vroeg gratis geneeskunde en bedde zijn voorstel eveneens in in een algemener kader van hygiënische en sociale controle van de arbeidersklasse.

In de radikale groep werd hygiëne ook als een deugd beschouwd, als een kenteken van eerlijkheid. In een specifiek geval van armoede riep *Le Patriote Belge* de filantropen op tot liefdadigheid, waarbij de zuiverheid van de kamer van de arme familie als steun voor deze vraag, als verrechtvaardiging, als blijk van goed gedrag dienen moest (99).

Ook Ducpétiaux' voorstel voor de oprichting van een gemeentelijke bakkerij en slagerij kaderde in de strijd tegen ongezonde, onhygiënische voeding. De straatmarkten getuigden volgens hem van een walgelijke vuilheid, in strijd met de vooruitgang. Deze 'haarden van vuiligheid' dienden te verdwijnen en te worden vervangen door een gemeentelijke markthal in de burgerlijke bouwstijl en op een wijze die verhinderde dat de geluiden en geuren van de markt iemand (lees : een lid van de burgerij) zouden storen (100). Het burgerlijke stadsbeeld van de welvarende zuivere stad diende te worden gevrijwaard. Opnieuw stellen we vast dat de progressieve demokraat Ducpétiaux niet enkel het lot van de arbeiders wilde verbeteren maar tegelijkertijd hun leefwereld wilde aanpassen aan de heersende normen. Dit was trouwens ook één van de argumenten waarmee de radikalen

(96) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 81.

(97) *Le Débat Social*, 26.01.1845, p. 5, k. 1-3.

(98) *Le Débat Social*, 26.01.1845, p. 5, k. 1-3.

(99) *Patriote Belge*, 20.04.1844, p. 1, k. 1.

(100) E. DUCPETIAUX, *Rapport fait au conseil central de salubrité publique sur l'établissement de marchés couverts à Bruxelles*, Brussel, 1846, 13 p.

het verplicht gratis onderwijs bepleitten (101).

Ook het cafébezoek en drankgebruik werd door de radicalen hevig veroordeeld. In Ducpétiaux' nieuwe arbeiderswijk zouden een ontspanningsaaltje met 'gepaste' spelen, een gymnastiekzaaltje en een bibliotheek, samengesteld door het wijkcomité en de aalmoezenier, de arbeiderscultuur op nieuwe wegen leiden (102). De bepaling dat het wijkcomité en de aalmoezenier de bibliotheek zouden samenstellen verwijzen nogmaals naar de paternalistische ideeën van Ducpétiaux. De 'juiste visie' van de verlichte burgers mocht door het lezen van ongeschikte werken niet in het gevaar worden gebracht. De grenzen van de arbeidersemancipatie werden door de burgerlijke normen bepaald.

Een andere 'geschikte' ontspanning voor de arbeiders bestond volgens dezelfde burgerlijke normen in het tuinieren. Zo kon de arbeider én zijn budget aanvullen door het kweken van groenten én had hij tevens een gezonde ontspanning (103). In Ducpétiaux' wijk werd de huurder ertoe verplicht de tuin te onderhouden en zou het wijkcomité jaarlijks de best verzorgde tuin een prijs toekennen. Deze beloningsprikkel werd gestimuleerd in de hoop de arbeider te verhinderen zijn vrije tijd door te brengen in een café.

Hygiëne, urbanisatie en volkscultuur werden nooit als afzonderlijke aspecten behandeld : de radicalen zagen er duidelijk de samenhang van in. Hun beoordelingen van deze aspecten van het arbeidersleven gebeurden steeds in de terminologie en de ideologie van de burgerij. Wel legden de radicalen andere accenten dan de burgerij waar het de oplossingen betrof : een repressieve politiek tegenover de arbeiders werd door de radicalen niet aanvaard, zij wensten de arbeiders door het goede voorbeeld en door het kreëren van nieuwe mogelijkheden aan te passen aan het burgerlijke systeem.

(101) De onderwijsproblematiek werd bestudeerd door J. LORY, *Libéralisme et instruction primaire. 1842-1879 : introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique*, Leuven, 1976, 2 dln. In het programma van de *Débat Social* werd het rijksonderwijs verdedigd : "L'état doit organiser l'enseignement sans préjudice à la liberté d'enseignement des particuliers. Il doit l'instruction gratuite aux pauvres. Dans les établissements d'instruction fondés par l'état, aucune autre autorité ne peut partager la direction avec lui...", *Le Débat Social*, 5.04.1846, p. 1, k. 2-3; p. 2, k. 1-3; p. 3, k. 1-2.

(102) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 80. Het belang van de kroeg in de arbeiderscultuur bij : C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *op.cit.*, pp. 125-126. Zie ook de stellingen van Ducpétiaux hieromtrent : E. DUCPETIAUX, *Des sociétés de tempérance*, Luik, 1837, 39 p.; IDEM, *De l'intempérance et de l'ivrognerie dans la classe ouvrière*, Brussel, 1843, 49 p.

(103) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME; *op.cit.*, p. 181.

3.f. De radikalen, de vrouw en de prostitutie

De stellingnamen inzake de positie van de vrouw in de maatschappij waren eveneens zeer relevant om het wereldbeeld van de groep te evalueren. De traditionele waarden van het gezin en de vrouw en het al dan niet verdedigen ervan laten aan duidelijkheid inzake de ideologische positie immers niets te wensen over.

De waarde die Ducpétiaux hechtte aan de familie en aan het gezin werd reeds aangehaald. Ook het conjugale gezin werd door hem sterk verdedigd. Hij sloot ongehuwden bij voorbaat uit als kandidaat-huurders van de nieuwe arbeiderswijk (104). Toch beschouwde hij het conjugale gezin niet als onaantastbaar; hij pleitte zelfs voor de wettelijke mogelijkheid om te scheiden (105). Dit standpunt brak met de kerkelijke leer inzake de onverbreekelijkheid van het huwelijk. Ducpétiaux' standpunt dient echter gezien te worden binnen de politiek ter herwaardering van het huwelijk. Het conjugale gezin bleef voor Ducpétiaux primeren; een vrijgezellenbestaan was voor hem zelfs strijdbaar met de goede zeden. De radikalen stonden in het algemeen betrekkelijk positief tegenover de emancipatie van de vrouw. De invloed van Saint Simon en Fourier was hieraan waarschijnlijk niet vreemd. Bij hen vond de emancipatiegedachte immers een steun, zelfs een oorsprong (106). Het pleidooi van de radikalen om de vrouw te bevrijden uit het keurslijf van huisvrouw hield echter geen rekening met de reële situatie van de arbeidersvrouwen in de fabrieken. Het openstellen van de krantenkolommen voor vrouwelijke redactrices (107) nam bovendien niet weg dat de radikalen bepaalde beroepen, waaronder de intellektuele, als een mannelijk prerogatief bleven beschouwen (108).

De teloorgang van het huwelijk, de toename van het aantal illegitieme geboorten bleef voor Ducpétiaux steeds een doorn in het oog. Dat deze twee fenomenen samenhingen met de prostitutie, was volgens hem boven alle twijfel verheven. In de Europese steden was

(104) E. DUCPETIAUX, *Projet d'association financière*, p. 80.

(105) "... en offrant aux époux mal assortis une voie plus honnête de séparation par des sages et prudentes mesures qui permettent, dans certains cas déterminés de rompre d'anciens liens pour en contracter de nouveaux..." : E. DUCPETIAUX, *De la condition des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer*, Brussel, 1843, p. 227.

(106) J. PLAMENATZ, *op.cit.*, pp. 61-62.

(107) *Le Radical*, 19.04.1838, p. 4, k. 2-3; *Le Débat Social*, 4.08.1844, p. 2, k. 3, p. 3, k. 1; 4.07.1847 Feuilleton.

(108) *Le Débat Social*, 4.08.1844, p. 2, k. 3; p. 3, k. 1; 15.09.1844, p. 3, k. 3; p. 4, k. 1-2.

de reglementering van de prostitutie een voorbeeld van de burgerlijke strategie die stelde dat indien uitsluiting en uitzuivering van een fenomeen onmogelijk of onwenselijk bleek, regulering en controle van het fenomeen noodzakelijk was (109). Ducpétiaux werkte in Brussel naar alle waarschijnlijkheid mee aan de samenstelling van het prostitutiereglement. Een dergelijk reglement was volgens hem nodig want de tippelaarsters "...font rougir les femmes honnêtes et les exposent à d'insultantes méprises, troublent le repos des citoyens paisibles par leur tapage nocturnes, scandalisent la société et corrompent la jeunesse" (110). Het stadsbeeld diende te getuigen van orde, rust, materiële en morele zuiverheid. Elementen die niet pasten in dit beeld werden via reglementering verdrongen naar buurten waar zij de burgerij niet stoorden. Dit was dan ook de reden waarom het Brusselse prostitutiereglement bepaalde dat bordelen in afgesloten straten, ver verwijderd van scholen en kerken gelegen dienden te zijn. Om het laten voortbestaan van de prostitutie te verrechtvaardigen tegenover de burgerij, kenden de reglementeerders haar een sociale rol toe : redden van slechte huwelijken, verkrachtingen voorkomen, etc. Ducpétiaux kon echter niet akkoord gaan met deze beeldvorming en was ervan overtuigd dat prostitutie wél kon worden uitgebannen. Hij betreurde dat de reglementering niet repressiever was opgesteld (111). Ducpétiaux beschouwde prostitutie enkel als een uiting van seksuele losbandigheid. Ongehuwd samenwonen was in zijn opinie dan ook een eerste stap naar de prostitutie : "... elle passe d'ordinaire par le concubinage avant d'aboutir à la prostitution..." (112).

Ducpétiaux' ideeëngoed leek, in meerdere opzichten, een sterk moralistische veroordeling van de vroeg-industriële maatschappij en haar gevolgen op het sociale leven. De meest verregaande stelling om de maatschappij alsnog onder controle te houden lanceerde Ducpétiaux in 1844. In zijn studie betreffende de toestand van de jonge ar-

(109) C. LIS - H. SOLY en D VAN DAMME, *op.cit.*, p. 169. De Brusselse prostitutiereglementering bestudeerd door S. DE SCHAEPLIJVER, "Reglementering van prostitutie, 1844-1877 : opkomst en ondergang van een experiment", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1985, 3-4, pp. 473-506; IDEM, "Filles au fait du langage du monde : gereguleerde prostitutie in Brussel (1844-1877) als indicator voor een socio-linguïstische segregatie ?", *Taal en Sociale integratie*, nr. 7, 1984, pp. 3-51.

(111) *Projet de règlement sur la prostitution par le conseil de salubrité publique de Bruxelles*, Brussel, 1838, p. VIII. Zie eveneens E. DUCPETIAUX, *Projet de règlement sur la prostitution par le conseil de salubrité publique de Bruxelles*, Brussel, 1843.

(111) E. DUCPETIAUX, *De la condition des jeunes ouvriers*, pp. 224-226.

(112) *Ibidem*, p. 227.

beiders stelde hij voor een 'morele raad' te laten verkiezen door alle mannelijke volwassenen die 'kennis hebben van de geldende morele normen'. Deze normen, zo stelde Ducpétiaux, waren immers wetenschappelijk vast te stellen (113). Deze raad zou aan de hand van een morele kode het gedrag van personen beoordelen en eventueel publieke vermaningen uitspreken. Deze theorie had Ducpétiaux ontleend bij de Duitse filosoof Krause (114). Dit voorstel zou de bewegingsvrijheid van de burger enorm beperken en ging zowel in tegen de liberale vrijheidsprincipes als tegen de democratische gezindheid die heerste in de radikale beweging. Het paternalisme van Ducpétiaux kan moeilijk duidelijker geïllustreerd worden.

Het onderscheid tussen dit voorstel van Ducpétiaux en de burgerlijke strategie van maatschappelijke controle is onbestaande. Het middenklassekarakter van de radikale beweging kan er de oorzaak van geweest zijn dat zowel democratische als uitgesproken antidemokratische voorstellen, zowel progressieve als reaktionaire standpunten werden ingenomen. De opvattingen van de middenklasse kregen immers meer politiek gewicht naarmate zij tegenstrijdige belangen konden overstijgen (115). Maar blijkbaar durfde Ducpétiaux het aan tijdelijk één bepaalde zijde te verdedigen : de aanval op het liberale eigendomsprincipe en de anti-demokratische standpunten inzake de 'morele raad' wijzen in die richting.

3.g. Het sparen als ultiem bewijs van burgerzin

Om de arbeiders te integreren in het burgerlijke waardensysteem werden naast de culpabiliseringsstrategieën en disciplineringsinstrumenten eveneens zogenaamde preventieve mogelijkheden tegen de armoede gepropageerd. De spaaridee die zowel de materiële als de ideologische belangen van de burgerij diende, paste uitstekend in het liberale waardenmodel. Het sparen werd eveneens voorgesteld als een produkt van de onthouding van direkte genoegens en dus als een

(113) "La science, c'est-à-dire l'énonciation des principes de moralité de la détermination des devoirs de l'homme par rapport à lui-même, à la famille, à la commune et au pays, la science, disons-nous est exclusivement du ressort de la sphère scientifique; elle embrasse un grand nombre d'objets : les rapports des parents et des enfants, le mariage, les devoirs du citoyen, la réforme des excès, la direction des passions etc..." E. DUCPETIAUX, *De la condition des jeunes ouvriers*, p. 300.

(114) Karl Krause, 1781-1832, Duits wijsgeer en wiskundige, behoorde tot de postkantiaanse school. Hij stond een soort van pantheïsme voor dat hij panentheïsme noemde.

(115) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *op.cit.*, p. 32.

morele deugd die vergelijkbaar was met de katolieke deugden. Het spaargeld van de arbeider zou een bewijs vormen van diens burgerzin : door de belangen die de arbeider via zijn spaargelden zou verkrijgen bij het behoud van de bestaande orde werd hij geïntegreerd in de burgerlijke maatschappij (116). Door het propageren van de spaaridee hoopte de burgerij eveneens de overheidsuitgaven voor de behoeftigen in te krimpen. Vanaf het begin van de 19de eeuw vond het spaarkaswezen ingang in geheel Europa (117). Tot de oprichting van de A.S.L.K. in 1865 vervulde de Société Générale in België een belangrijke rol als inner van spaargelden (118).

Een van de eerste en belangrijkste spaarpromotoren in België was E. Ducpétiaux. Zijn brochure uit 1831 hield een voorstel in om in het gehele land een spaarkassennet uit te bouwen. In dat plan werd aan de gemeenten een belangrijke rol toegekend (119).

In alle gemeenten zou de burgemeester instaan voor de ontvangsten van de spaargelden en de overdracht ervan, eens per week, naar de arrondissementele kas. Deze zou op haar beurt stortingen doen in de provinciale kas. De gemeentelijke en arrondissementele kassen zouden enkel een kassiersfunctie vervullen (innen en uitbetalen), terwijl de provinciale kas de verantwoordelijkheid zou dragen voor de behandeling en de investering van de fondsen. Het kapitaal en de intresten zouden gewaarborgd zijn door de natie. Op elk niveau wilde Ducpétiaux de hoogste officiële gezagsdragers aan het hoofd van de spaarkas aanstellen. Deze bepaling had waarschijnlijk de bedoeling een zo groot mogelijk vertrouwen te wekken in het nieuwe spaarfenomeen. Een verdere verklaring is zeker te vinden in de paternalistische ideologie die de gezagsdragers als de begeleiders en opvoeders van alle burgers beschouwde. Opvallend was dat Ducpétiaux de pyramidale opbouw van het spaarkassennet niet doortrok tot bij de centrale overheid. Dit sluit nauw aan bij de decentraliserende opvattingen van de radikalen. De nationale kas zou immers

(116) G. BURDEAU, *Le libéralisme*, Parijs, 1979, p. 97.

(117) Het verouderde werk van L. HAMANDE en F. BURNY, *Histoire exposé des opérations et statistique des caisses d'épargne en Belgique considérées principalement au point de vue des classes labourieuses*, Leuven, 1902, VIII-196 + 362 + 118 p. biedt nog steeds onontbeerlijke informatie voor de studie van het Belgische spaarkaswezen in de 19de eeuw.

(118) E. WITTE m.m.v. S. PARMENTIER, "Het Belgische spaarkaswezen in de eerste helft van de 19de eeuw : een zaak van de door de overheid gesteunde 'haute-finance'", *Het Belgische privé-spaarbankwezen in een historisch perspectief (1825-1970)*, 1986, (ter perse).

(119) E. DUCPETIAUX, *Des caisses d'épargne et de leur influence sur la condition des classes labourieuses*, Brussel, 1831, 24 p. De analyse van Ducpétiaux' voorstellen eveneens bij L. HAMANDE en F. BURNY, *op.cit.*, dl. 1, pp. 20-24.

enkel de spaargelden concentreren zonder inspraak in het investeringsbeleid. Toch wilde Ducpétiaux de centrale staat niet alle verantwoordelijkheid ontnemen. De Staten-Generaal — Ducpétiaux schreef de brochure vóór de revolutie van 1830 — zou immers beslissen over de samenstelling van de provinciale kommissies van de spaarkassen zodat invloed van de staat op het spaarkassenbeleid op langere termijn mogelijk was (120).

In de spaarkassen zou de arbeider een herkenningpunt vinden in de sterk geïndustrialiseerde maatschappij, hij zou via het sparen opnieuw een burger worden die de bestaande structuren verdedigen zou argumenteerde Ducpétiaux. De spaarkas zou dus de arbeider ideologisch binden aan de burgerlijke staat, de arbeider zou ze “transformer en citoyen, ami de l'ordre, de la paix”. De gespaarde sommen zouden de arbeider in perioden van werkloosheid toelaten niet te moeten bedelen, zijn zelfstandigheid te bewaren, méér nog de arbeider kon zelf eigenaar worden, zelf zijn arbeidsvoorwaarden bepalen (121). De argumentatie van Ducpétiaux liep parallel met het burgerlijke betoog dat eveneens door de Société Générale gebruikt werd om haar spaarkassennet te propageren (122). De brochure van Ducpétiaux was in hoofdzaak een aanval op het liefdadigheidssysteem dat volgens hem de ontwikkeling van de spaarzin verhinderde : “chaque fois qu'à côté de la caisse d'épargne se trouvera un bureau de bienfaisance où l'ouvrier sera ou croira être assuré de trouver assistance en cas de détresse, croyez que la pensée de faire des économies sera la dernière de ses pensées...” (123). Om de spaarzin te ontwikkelen stelde Ducpétiaux voor de kinderen bij elke prestatie te belonen met een storting op hun spaarboekje. Jongeren in opleiding dienden door de patroons gestimuleerd en verplicht te worden tot sparen. De spaarders uit de arbeidersklasse zouden tevens kleine belastingvoordelen genieten en de ‘beste’ spaarders zouden van de overheid een gunstbehandeling bekomen in geval van problemen (124). Het voorbeeld van de goede spaarder zou stimulerend werken op de overige arbeiders meende Ducpétiaux.

Toch zag Ducpétiaux in het nieuwe spaarwezen ook een risikofactor : de spaarder zou immers in de verleiding kunnen komen zijn totale gespaarde bedrag in één keer uit te geven, net als vroeger toen

(120) E. DUCPETIAUX, *Des caisses d'épargne*, pp. 13-16.

(121) *Ibidem*, pp. 6-7.

(122) J. KINDT, *Instruction populaire sur la caisse d'épargne, adressée aux ouvriers et artisans de tous les métiers*, Brussel, s.d., 11 p. Deze brochure werd gereedgeerd in opdracht van de Société Générale met de bedoeling ze gratis te verspreiden. A.R.A.B., *fonds Société Générale*, nr. 2159 bevat de briefwisseling daaromtrent.

(123) E. DUCPETIAUX, *Des caisses d'épargne*, pp. 16-17.

(124) *Ibidem*, p. 16.

hij spaarde in een kous. Om dit risico te beperken wilde Ducpétiaux de regel invoeren dat de deposant zijn voornemen om een som op te nemen enkele dagen op voorhand diende kenbaar te maken : “dans l'intervalle alors la raison reprend son empire...” (125). Het inzicht in het belang en de zin van het sparen was niet voldoende, de arbeider moest ook leren zijn geld, zijn opwellingen, te beheersen wilde hij als een volwaardig burger beschouwd worden.

Deze brochure van Ducpétiaux getuigt zowel van de afstand die er bestond tussen de denkwereld van de radicalen en de levensomstandigheden van de arbeiders als van de ideologisch gelijklopende positie van de radicalen en de burgerij op het gebied van de spaar-idee.

Met niet aflatende ijver propageerde Ducpétiaux voortdurend de spaaridee, ook in meer vulgariserende publikaties. In de *Almanach Belge*, uitgegeven door de *Société pour l'instruction primaire et populaire*, publiceerde hij jaarlijks korte toneelstukjes die de arbeiders de zin en het nut van het sparen trachtten bij te brengen. Ducpétiaux probeerde het wantrouwen van de bevolking in de banken en in papiergeld te ontcrachten; de spaarkas was geen “attrape de ces messieurs de Bruxelles” maar een geschenk, een “germe d'aisance, de richesse même (...) c'est la manne du ciel...” (126). Daar de ervaring met de spaarkassen effectief aantoonde dat de arbeiders niet spaarden, nam Ducpétiaux in overweging dat dit financieel voor hen inderdaad niet haalbaar was. De reden hiervoor lag volgens hem voor de hand; gaven de meeste arbeiders niet zo'n 70 ct. per week uit aan genever en bier (127) ? De culpabilisering van de arbeiders, het toewijzen van de armoede aan hun eigen ‘verspilzucht’ werd geplaatst tegenover de mogelijkheid om economisch onafhankelijk te worden en deel uit te maken van de begoede klasse (128). Om de arbeiders alsnog te motiveren om te sparen voerde Ducpétiaux in zijn geschriften het ‘principe van de eerste stap’ in; van zodra men begon te sparen zou men overtuigd raken door “le sentiment si doux et si flatteux de la propriété...”. Daarmee raakte de spaarder ook hoger op de sociale ladder : “il se regardait alors comme le supérieur de ses camarades...” (129). Ducpétiaux' mening en argumentatie bleef aldus de burgerlijke lijn volgen. Ook het spaargedrag was voor hem een factor om het onderscheid tussen ‘goede’ en ‘slechte’ arbeiders te bepalen.

(125) E. DUCPETIAUX, *Des caisses d'épargne*, p. 5.

(126) *Almanach Belge pour 1834*, p. 112 en p. 122.

(127) *Idem*, pp. 124-125.

(128) *Almanach Belge pour 1837*, pp. 123-137.

(129) *Almanach Belge pour 1835*, pp. 59-73.

Bij de bespreking van de gemeentewet in 1836 in de Kamer kwam de oprichting van spaarkassen eveneens ter sprake. De radikale beweging ging resoluut in de aanval tegen deze organieke wet die de koninklijke macht en invloed zou versterken op gemeentelijk vlak (130). Artikel 92 van de wet bepaalde dat in elke gemeente de overheid verplicht was een spaarkas op te richten. In het parlementaire debat omtrent dit artikel pleitte de liberaal Lebeau voor een financiële bijdrage van de staat in de oprichtingskosten. De katholiek Liedts daarentegen wilde de nieuwe spaarkassen toekennen aan de bestaande banken (131). Ducpétiaux steunde de stellingen van Lebeau en vroeg eveneens om staatssteun, dit in tegenstelling tot zijn houding in 1831. Deze veranderde stelling van Ducpétiaux dient gezien te worden in het licht van het incident tussen de Société Générale en de overheid omtrent het staatskassierschap in 1834 waarbij de bank had bedreigd de spaarkassen te sluiten, hetgeen een paniekeractie bij de spaarders had veroorzaakt (132). Ducpétiaux achtte de tussenkomst van de staat dan ook een betere garantie voor een spaarkassennet dan een systeem dat afhankelijk was van de goodwill van de banken.

3.g.2. De spaaridee in de radikale kerngroep

Lucien Jottrand vond in het spaaridee een voor hem zeer aantrekkelijk laïciserend element terug. Hij was er blijkbaar van overtuigd dat op langere termijn de privé-liefdadigheid door het sparen overbodig zou worden : "les nobles et les prêtres craignent déjà sans doute que le pauvre ne devienne trop fier et trop indépendant pour se contenter plus tard de la spatule qu'ils veulent le réduire à venir demander de nouveau à la porte de leurs châteaux et de leurs églises" (133), schreef hij naar aanleiding van het debat in 1834.

In de radikale beweging bestond er echter geen eensgezindheid over het nut van het sparen. Tegenover Ducpétiaux' enthousiasme stond het afkeurende standpunt van A. Bartels. In *Le Patriote Belge* viel hij het sparen aan als een burgerlijke strategie en doorzag hij de achterliggende motieven van de spaarpropaganda. Hij vreesde dat een sparende arbeider tevens een meer dociele arbeider zou worden :

(130) Het verzet tegen de gemeentewet van 1836 uitvoerig bij H. HAAG, *Les droits de la cité. Les catholiques-démocrates et la défense de nos franchises communales 1833-1836*, Leuven, 1946, 199 p.

(131) *Moniteur Belge*, 26.02.1836, p. 2, k. 2-3, p. 3, k. 1-2.

(132) L. HAMANDE en F. BURNY, *op.cit.*, dl. 1, pp. 30-31.

(133) *Courrier Belge*, 17.01.1835, p. 2, k. 3, p. 3, k. 1-2.

“l'ouvrier qui a déposé à la caisse d'épargne s'est donc livré au maître pieds et poings liés. Vienne une crise industrielle, l'ouvrier retire sa mise pour compenser la réduction du salaire, de telle sorte que les privations qu'il s'est imposées tournent exclusivement au bénéfice du maître...” (134). In zijn “Essai sur l'organisation du travail” stelde Bartels voor om de spaarkassen te vervangen door mutualiteiten (135). Het self-help-principe van Ducpétiaux vervangen door het solidariteitsprincipe was geen aanpassing maar een volledige verwerping van het spaaridee. Bartels wees er tevens op dat de financiële ruimte om te sparen voor de arbeiders onbestaande was : “or pour verser des dépôts, des réserves, des primes, il faut que l'ouvrier gange au-delà du nécessaire. Les imaginations des philanthropes n'aboutissent donc qu'à ouvrir des tiroirs pour y mettre des excédents...” (136). Bartels stelde zich dus principieel lijnrecht op tegen de burgerlijke spaarideologie.

Tijdens de krisismaanden van 1848, waarbij de spaarkas van de Société Générale in liquiditeitsproblemen kwam (137), werd in *Le Débat Social* stelling genomen ten voordele van de bank en tégen de oprichting van een staatsspaarkas (138). Wel dienen we te vermelden dat de krant in deze periode na heel wat strubbelingen zowel in de redactie als in de radikale kerngroep, nog moeilijk als dé radikale krant bij uitstek kan beschouwd worden. Het dispuut omtrent het sparen binnen de radikale groep kan niet herleid worden tot de standpunten inzake de wenselijkheid van de staatsinterventie. De standpunten getuigden van een ideologische strijd waarbij Ducpétiaux de burgerlijke principes vooropstelde en Bartels eerder socialiserende en anti-burgerlijke standpunten verdedigde. Het eklektisch karakter van de radikale groep werd ook in deze materie bevestigd.

4. NAAR EEN NIEUWE DEFINIERING VAN DE RADIKALEN ?

Uit het historisch onderzoek dat totnogtoe verricht werd kwamen de radikalen vaak naar voren als vernieuwers, als progressieve verlichte burgers. Dit beeld werd door ons onderzoek bevestigd maar tevens genuanceerd. Op economisch vlak streefden de radikalen naar een reïntegratie van de arbeiders in de economische structuren. Binnen de radikale kerngroep was de meerderheid ervan overtuigd dat

(134) *Patriote Belge*, 16.03.1844, p. 1, k. 2.

(135) *Le Débat Social*, 1.12.1844, p. 1, k. 3, p. 2, k. 1-3.

(136) *Le Débat Social*, 8.12.1844, p. 2, k. 2-3, 29.12.1844, p. 2, k. 1-3.

(137) Het konflikt tussen de Société Générale en de overheid : L. HAMANDE en F. BURNY, *op.cit.*, dl. 1, pp. 46-52.

de kloof tussen arm en rijk, gekreëerd door de *laisser-faire* politiek, te dichten was door een harmonisering van de belangen van kapitaal en arbeid, zonder te raken aan de basispostulaten van het liberalisme. Deze stelling was echter geen nostalgisch verlangen naar de korporatieve structuren. De radicalen schoven immers een nieuw element naar voren : de interventie van de staat in de organisatie van de industrie. Bartels' socialiserende voorstellen, grotendeels ontleend aan Louis Blanc, waren het meest progressief, maar toch was ook hij, zoals de gehele radikale kerngroep, niet geneigd het bezitsprincipe in vraag te stellen. Bij alle radicalen stond het herstel en het behoud van de koopkracht centraal en aldus namen zij een pré-Keynesiaanse stelling in.

Op politiek vlak was de radikale ideologie op de basispostulaten van het liberalisme gestoeld. Maar ook hier verdedigden zij stellingen die 'nieuw' waren (zoals het algemeen stemrecht) en steunden zij de politieke bewegingen in de Brusselse volksklasse. Deze keuze om de meetings en volksmaatschappijen te steunen kan echter niet losgekoppeld worden van het middenklassekarakter van de radicalen. Het was zowel een ideologische als een politiek-tactische keuze om zodoende én de arbeiders intellectueel te patroneren én de burgerij te overreden om meer politieke rechten toe te kennen.

De radicalen hebben getracht de burgerij en de arbeiders economisch en politiek te verzoenen. De interpretatie van de sociale problemen vanuit de middenklasse kreeg meer gewicht naarmate tegenstrijdige belangen werden overstegen en verschillende sociaal-politieke fracties tevreden werden gesteld. De rol van de middenklasse in de sociale interventiepolitiek van de burgerij mag niet onderschat worden. De intellectuelen zochten middelen en interventies die de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid diende te verzoenen, echter zonder de basis van deze tegenstelling op te heffen (139). Voor de middenklasse was de draaischijfpositie die zij ten aanzien van de sociale politiek bekleedde een mogelijkheid om het streven naar opwaartse sociale mobiliteit te verwezenlijken (140). Het maatschappijmodel dat de radicalen voorstonden was pacificerend. De politieke keuze van de kerngroep bewees duidelijk dat deze ideologische keuze in hun nadeel is uitgedraaid : ze werden uit de liberale politieke kringen geweerd uit angst voor hun bindingen met de

(138) *Le Débat Social*, 20.04.1848, p. 5, 30.04.1848, p. 3, k. 1-2, p. 2, k. 1, p. 5, k. 1-2, p. 6, k. 1, 7.05.1848, p. 3, k. 1, p. 2, k. 1-2, p. 3, k. 1; 21.05.1848, p. 3, k. 2, p. 4, k. 1.

(139) C. LIS - H. SOLY en D. VAN DAMME, *op.cit.*, p. 33.

(140) G. LUKACS, *Histoire et conscience de classe*, Parijs, 1960, pp. 83-88.

volksklasse en in 1848 konden de radikalen zich evenmin opwerpen als de politieke leiders van deze volksklasse.

Bij de reconstruering van het wereldbeeld van de radikalen bleek dat hun ideeën wel progressieve elementen bevatten op macro-niveau maar doorheen hun standpunten inzake sociale politiek kwamen meermaals konservatieve, burgerlijke standpunten naar voor. De radikalen pleitten voor een sociale politiek binnen de grenzen van de burgerlijke staat en zijn normen. Ze vroegen de burgerij enkel enige bereidwilligheid om instellingen en voorwaarden te kreëren die de lagere bevolkingsklasse zou reintegreren in de liberale maatschappij. De arbeiders dienden zich volgens de radikalen aan te passen aan de burgerlijke normen inzake gezin, arbeid, hygiëne, sparen, etc. De radikale beweging, en zeker Ducpétiaux, was doordrongen van het burgerlijke beeld dat de arbeiders in 'goeden' en 'slechten' verdeelde. Een 'goede' arbeider was bereid om elke dag te werken, dronk niet maar spaarde, werkte in de tuin, las 'goede' boeken en rekende in geval van ziekte of werkloosheid niet op hulp van de staat maar wel op het gezin en de familie.

Toch kunnen we stellen dat de radikale beweging een conglomeraat vormde van meningen en veeleer eklektisch was samengesteld. Niet alleen de radikale groep was eklektisch, ook de stellingen van de onderscheiden leden getuigden van dit eklekticisme.

Binnen de burgerij vormden de radikalen wel een duidelijk aanwijsbare groep die vaak afwijkende standpunten innam inzake de sociale problemen. Zij steunden, zich bewust van de onmogelijkheid om via wettelijke weg de maatschappij te veranderen, elk initiatief dat, zij het slechts tijdelijk, de noodsituatie van de arbeiders kon verzachten. Vóór alles waren de radikalen reformisten.

Ondanks hun numeriek minoritaire positie in de liberale partij slaagden zij erin nieuwe ideeën en inzichten kenbaar te maken. De standpunten van de radikalen inzake sociale politiek tonen enerzijds de verwevenheid aan met de burgerij maar tevens hun betrokkenheid en bezorgdheid voor het economische, sociale en politieke lot van de arbeidersklasse. Zij waren zeker geen egalitaristen of vroege socialisten, wel democratisch gezinde, sociaal bewogen paternalisten die sterk ingekapseld zaten in het liberale ideeëngoed en wiens ideologische positie in sterke mate bepaald werd door hun sociale middenklassepositie. De radikale ideologie getuigde zowel van het doorwerken van de katolieke basisprincipes zoals de broederijkheid, als van de aanvaarding van de liberale basispostulaten.

De stelling dat de middenklasse sociale problemen definieerde binnen de grenzen die de burgerij had vastgelegd, is zeker van toepassing op de leden van de Brusselse radikale beweging. Zij trachtten

tegenstellingen te verzoenen, te verzachten, zonder echter een duidelijke en definitieve keuze te maken tussen de twee klassen met tegengestelde belangen. We willen de rol van de radikalen in de sociale politiek dan ook vooral zien vanuit de aanzetten die zij daartoe gaven. Zij kunnen zonder meer beschouwd worden als een 'intellektuele hulpklasse' voor de burgerij. Door hun standpunten trachtten de radikalen de arbeiders te verzoenen met de gewijzigde economische en politieke omstandigheden zonder de verworvenheden en de ideeën van de burgerij aan te vallen, integendeel de burgerlijke denkbeelden werden als algemeen geldend voorgesteld.

De bestaande definiëringen die de radikalen omschreven als 'ambitieuzen en dromers' (141) en als 'brugfiguren in de democratische beweging' (142) kunnen via deze bijdrage aangevuld worden. De vaststelling dat de radikalen, of bepaalde personen uit de radikale beweging worden opgeëist door verschillende hedendaagse ideologische stromingen wordt ook verklaarbaar wanneer we doorheen de bronnen steeds weer het eklektisch karakter van de groep en van de standpunten konden vaststellen. Toch menen we te mogen besluiten dat de radikalen sociaalvoelende, vooruitstrevende liberalen waren.

**LES DEBUTS D'UNE POLITIQUE SOCIALE DANS LA CLASSE
MOYENNE : QUELQUES ASPECTS IDEOLOGIQUES DU
MOUVEMENT RADICAL BRUXELLOIS (1830-1848)**

par
Armand GHIJSENS

RESUME

Les radicaux bruxellois, dont E. Ducpétiaux et A. Bartels étaient les chefs de file, tentaient de faire entrer dans le parti libéral, l'Alliance, des concepts nouveaux sur le plan politique et économique, tels le suffrage universel et l'intervention de l'Etat.

Pour appuyer leurs vues, les radicaux s'assuraient du soutien des mouvements populaires démocratiques, qu'ils patronnaient sur le plan intellectuel. Le noyau du groupe radical était composé de façon éclectique, de sorte que ni politiquement, ni au point de vue économique, une opinion particulière n'avait le dessus. L'intervention de l'Etat et l'association capital-travail trouvaient dans ce groupe leurs défenseurs, et sur le plan politique l'idéologie radicale restait fondée sur les principes de base du libéralisme.

(141) J. DHONDT, "Besluit 1830-1850", J. DHONDT ed., *op.cit.*, pp. 179-183.

(142) E. WITTE, "De Belgische radicalen...".

En tant qu'intellectuels les radicaux cherchaient les moyens de réconcilier les oppositions de classe sur les plans politique et économique. Cette politique de pacification se montrait clairement dans leurs options concernant la politique sociale. Les radicaux demandaient que l'"establishment" crée les conditions d'une réintégration de la classe ouvrière dans la société industrielle. Les ouvriers, d'après les radicaux, devaient s'adapter à l'état libéral et à l'idéologie de la bourgeoisie. La crise des années '40 menait bien à une critique plus aiguë et à des opinions plus tranchées au sein du groupe radical, mais les dogmes libéraux mêmes ne furent pas mis en question.

Les radicaux adhéraient complètement à l'idéologie libérale distinguant les "bons" et les "mauvais" ouvriers d'après leur conformité aux normes morales en vigueur et aux vertus bourgeoises. Ces normes bourgeoises, telles la vie familiale, la discipline au travail, l'épargne ... étaient propagées par les radicaux comme des solutions partielles au problème de la pauvreté. Le parallélisme entre les opinions radicales et celles de la bourgeoisie est marquant; on adoptait rarement un point de vue divergeant.

Les radicaux étaient des libéraux aux idées fort paternalistes, qui voulaient réconcilier la bourgeoisie et les ouvriers, en demandant aux deux groupes de faire un effort. Les limites de l'émancipation ouvrière étaient bien déterminées par les principes libéraux économiques et politiques. Quant à la politique sociale, les radicaux, tous issus de la classe moyenne et recherchant la mobilité sociale dans le sens d'une ascension, constituaient une "classe alliée intellectuelle" de la bourgeoisie.

**THE INSTIGATIONS FOR SOCIAL POLITICS CAME
FROM THE MIDDLE CLASS : SOME IDEOLOGICAL ASPECTS
OF THE BRUSSELS RADICAL MOVEMENT (1830-1848)**

by

Armand GHIJSENS

SUMMARY

The Brussels Radicals, of which E. Ducpétiaux and A. Bartels were the figureheads, tried to introduce renovating political and economic concepts such as general suffrage and state intervention, into the Liberal Party, the Alliance. To strengthen their demands the radicals ensured themselves of the support of the democratic peoples movements which they patronized intellectually. The radical nucleus was composed eclectically, so that neither in the political field nor in the economic field one point of view became dominant.

State intervention and the association of capital and work were defended in this group, and as far as politics was concerned the radical ideology remained based on the principles of liberalism.

As intellectuals the liberals sought means to tide over the contrast between the classes in politics and economy. This pacification policy became clear in their opinions on social politics.

The radicals asked the establishment to create the conditions to re-integrate the working class into the industrial society. According to the radicals the workers had to adapt themselves to the liberal state and the ideas of the middle class.

The crisis of the 40ies led to sharpened criticism and standpoints inside the radical nucleus, but the liberal basic ideas were not questioned. The radicals were enclosed in the liberal pattern of thinking, which divided the workers into 'good' and 'bad', according to whether they had adapted themselves to the ruling morality and civil virtues. These civil virtues, such as the conjugal family, the working discipline, saving etc. were propagated by the radicals as partial solutions for poverty. The parallels between the radical points of view and those of the middle class are striking, the standpoints rarely differed.

The radicals were very paternalistic-minded liberals who wanted to reconcile the middle class and the workers and who demanded efforts of both groups. The boundaries of the workers' emancipation were determined by the liberal principles, both on a political and an economic level.

As far as social politics are concerned, the radicals, who were all members of the middle class striving for an upward mobility, formed an intellectual auxiliary class of the middle class.

Armand Ghijsens, Wildetijmstraat 14, 3600 Genk